

บทที่ 2

พัฒนาการรูปเคารพและคติความเชื่อพระศิวะในประเทศอินเดีย และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

รูปเคารพและคติความเชื่อพระศิวะในอินเดีย

ในเบื้องต้น งานวิจัยนี้จะกล่าวถึงพื้นฐานความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เนื่องจากศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเป็นจุดกำเนิดคติความเชื่อ รวมถึงการสร้างเทวรูปพระศิวะในเวลาต่อมา

โดยทั่วไป ผู้คนมักเข้าใจว่าศาสนาพราหมณ์-ฮินดูคือศาสนาเดียวกัน ซึ่งในความเป็นจริงแล้ว ศาสนาฮินดูเป็นพัฒนาการที่ต่อเนื่องมาจากศาสนาพราหมณ์ อาจเปรียบได้กับศาสนาพุทธกับศาสนาคริสต์

ศาสนาพราหมณ์เริ่มต้นเมื่อราว 4,500 ปีมาแล้ว เชื่อกันว่าเป็นศาสนาของชนเผ่าอารยัน หรืออินโดยูโรเปียน ซึ่งเดิมอาศัยอยู่บริเวณทะเลสาบแคสเปียน ชนเผ่านี้เป็นกลุ่มชนเร่ร่อน จึงอพยพ แยกย้ายไปตามพื้นที่ต่าง ๆ ของโลกดังนี้ (อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, 2551 ก, หน้า 10)

กลุ่มที่ 1 แยกไปทางตะวันตก เข้าสู่ทวีปยุโรป

กลุ่มที่ 2 แยกไปทางเปอร์เซีย (ปัจจุบันคือประเทศอิหร่าน)

กลุ่มที่ 3 แยกลงมาทางใต้ ตามแม่น้ำสินธุ

เมื่อชาวอารยันกลุ่มที่ 3 อพยพเข้าสู่ลุ่มแม่น้ำสินธุ ได้นำวัฒนธรรมของตนเข้าไปผสมผสานกับคติความเชื่อของชนพื้นเมือง คือพวกดราวิเดียน ที่นับถือเรื่องธรรมชาติ เทพประจำครอบครัว และเทพประจำหมู่บ้าน

การกำเนิดของศาสนาพราหมณ์นี้ ชาวอารยันยกย่องธรรมชาติต่าง ๆ เสมือนเป็นเทพเจ้าที่สามารถบันดาลคุณหรือโทษให้แก่มนุษย์ได้ โดยในเบื้องต้น ชาวอารยันได้แบ่งกลุ่มเทพเจ้าออกเป็นหมวดต่าง ๆ 3 กลุ่ม เพื่อสะดวกต่อการนับถือและการประกอบพิธีกรรมบวงสรวง ดังนี้

กลุ่มเทพเจ้าบนสวรรค์ เช่น ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์

กลุ่มเทพเจ้าบนอากาศ เช่น พายุ ฝน

กลุ่มเทพเจ้าบนพื้นโลก เช่น ไฟ แผ่นดิน

นอกจากนี้ ชาวอารยันโบราณยังเคารพวิญญาณบรรพบุรุษที่มีความสำคัญเทียบเท่ากับเทพเจ้า จึงมีการกำหนดให้บุตรบรรพบุรุษเพื่อความเป็นสิริมงคล ทั้งนี้ ความเชื่อดังกล่าวยังส่งผลให้เกิดการนับถือมนุษย์ที่ตายไปแล้วว่ายังมี "วิญญาณ" คงเหลืออยู่ และวิญญาณเหล่านี้ก็มี

ความต้องการเหมือนมนุษย์ทั่วไป หัวหน้าครอบครัวจึงต้องจัดพิธีเซ่นบวงสรวงบูชาวิญญาณบรรพบุรุษเป็นประจำ

ยุคพระเวท (ราว 500 ปีก่อนพุทธกาล - พุทธศตวรรษที่ 1)

ชาวอารยันได้ทำการรวบรวมและจัดหมวดหมู่บทสวดอันวอนเทพต่าง ๆ เป็นคัมภีร์ซึ่งเรียกคัมภีร์เหล่านี้ว่า “เวท” หรือ “วิทยา” ถือว่าเป็นความรู้ประเภท “ศรัuti”¹ โดยในขั้นต้น คัมภีร์พระเวทได้แบ่งออกเป็น 3 เล่ม เรียกว่า ไตรเพท (ไตรเวท) และหลังจากนั้นมีคัมภีร์เพิ่มขึ้นอีกเล่มคืออถรรพเวท รวมเป็น 4 เล่มดังนี้

1. ฤคเวท (ริจ-สรเรณิยา) เป็นคัมภีร์ที่ประกอบด้วยบทร้อยกรองหรือมนตร์จำนวนหนึ่งพันกว่าบท ส่วนใหญ่เป็นการสรรเสริญเทพเจ้าต่าง ๆ โดยชาวอารยันยุคโบราณนับถือเทพเจ้าหลายองค์ แต่ในขณะเดียวกันก็มีความเชื่อในเทพเจ้าองค์ใดองค์หนึ่งเป็นพิเศษปรากฏอยู่ด้วยความเชื่อว่ามีเทพองค์หนึ่งยิ่งใหญ่ที่สุดได้มีพัฒนาการไปสู่ความเชื่อในพระเจ้าองค์เดียว ซึ่งปรากฏในบทท้าย ๆ ของฤคเวท

ฤคเวทถือเป็นคัมภีร์ส่วนที่เก่าที่สุดของพระเวท ในมนตร์ที่เรียกว่า ปुरुสสุกตะ (Purusha Sukta) มีการกล่าวถึงการแบ่งคนออกเป็น 4 วรรณะ โดยเล่าว่า เมื่อเหล่าเทพเจ้านำ “บุรุษ” ซึ่งอาจเป็นพระประชาบดี ไปเป็นเครื่องบูชายัญเพื่อสร้างโลก พราหมณ์จึงเกิดจากปาก กษัตริย์เกิดจากแขน ไชศยะ (แพศย์) เกิดจากขา และศูทรเกิดจากเท้าของบุรุษ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าเริ่มมีความเชื่อในเรื่องวรรณะมาตั้งแต่สมัยพระเวท (ศรีสุวรรณค์ พูลทรัพย์, 2545, หน้า 51)

2. ยชุรเวท (ยช-สังเวย) เป็นบทสวดในการประกอบพิธีบูชายัญ มีทั้งที่เป็นร้อยแก้วและร้อยกรอง แต่งหลังฤคเวทราว 100-200 ปี โดยใช้เนื้อหาจากฤคเวทเกือบทั้งหมด ยชุรเวทสังหิตาหรือส่วนที่เป็นมนตร์และคาถา มี 2 ชุด คือยชุรเวทดำ และยชุรเวทขาว มีคำอธิบายให้รายละเอียดประกอบ ซึ่งเรียกว่า พราหมณะ

3. สามเวท (สาม-ทำนองขับ) เป็นการรวบรวมมนตร์บางบทของฤคเวทมาเรียบเรียงใหม่เพื่อให้เหมาะแก่การสวดเป็นทำนอง ประกอบด้วยคำประพันธ์ 1,549 บท คำประพันธ์เหล่านี้ได้รับการคัดเลือกและจัดลำดับไว้ให้พราหมณ์สวดในพิธีบูชายัญ

4. อถรรพเวท เป็นบทอาคมอันวอนให้เกิดความโชคดีและอีกหลายคาถาที่เอาไว้อำนาจแข่งผู้อื่น เนื้อหาของอถรรพเวทอาจจำแนกได้เป็นกลุ่มต่าง ๆ เช่น คาถารักษาโรค บทสวดว่า

¹ ศรัuti คือ ความรู้ต่าง ๆ ที่เหล่าพราหมณ์หรือฤๅษีได้รับฟังมาจากพระเป็นเจ้าโดยตรง

ด้วยการอำนวยความสะดวกให้สำเร็จ คาถาสปาแข่ง คาถาเกี่ยวกับเสน่ห์ คาถาสำหรับกษัตริย์ คาถาเพิ่มบุคลิกภาพ คาถาให้ลาภ การปัดรังควาน เป็นต้น

คัมภีร์พระเวทแต่ละคัมภีร์แบ่งเป็นสองตอนใหญ่ คือ มंत्रและพราหมณะ

1. มंत्र (หรือมนตร์) เป็นบทสวดที่กล่าวถึงเทพเจ้า รวมถึงการสวดอ้อนวอนอื่น ๆ เช่น การขอทาส บริวาร บุตร ขอชัยชนะในสงคราม เป็นต้น บางครั้งเรียกว่า “สังหิตา” หมายถึง บทสวด หรือมนตร์ที่ใช้ในพิธีบูชาต่าง ๆ

2. พราหมณะ เป็นร้อยแก้วอธิบายวิธีและรายละเอียดการจัดศาสนพิธีโดยการสวดมนตร์ รวมถึงความหมายของการบูชาয়্য คัมภีร์พระเวทในส่วนพราหมณะสามารถแบ่งได้อีกสองแขนง คือ

3. อารณยกะ หมายถึง บทเรียนของผู้อยู่ป่า มีเนื้อหาเกี่ยวกับคำสอน การดำเนินชีวิตของพราหมณ์ ตั้งแต่เกิดจนกระทั่งออกไปสู่ป่าเพื่อบำเพ็ญเพียรและการเข้าถึงโมกษะ

การปฏิบัติตามบทเรียนดังกล่าว เรียกว่า “การเข้าสู่อาศรม”

อุปนิษัต แปลตามตัวหมายถึง “เข้าไปนั่งลง” หมายถึง บทเรียนส่วนลึกลับ เป็นปรัชญาเกี่ยวกับวิญญาณอันเนื่องด้วยพรหม ถือว่าเป็นคัมภีร์สำคัญหมวดหนึ่ง เป็นอรรถาธิบายความจากคัมภีร์พระเวท อย่างไรก็ตามอุปนิษัตเน้นการอธิบายความเชื่อแบบเอกเทวนิยมและเอกนิยม ซึ่งมีความลึกซึ้งและเข้าใจยาก จึงไม่เป็นที่แพร่หลายมากเท่าความเชื่อแบบพหุเทวนิยมในฤคเวท

เนื้อหาของอุปนิษัตนับเป็นรากฐานของระบบปรัชญา และถือเป็นคัมภีร์สุดท้ายของการศึกษาเล่าเรียน อันหมายถึงที่สุดแห่งพระเวท

ยุคมหากาพย์ (ราวพุทธศตวรรษที่ 1-9)

มหากาพย์ เป็นคำที่แผลงมาจากคำว่า “มหากาवยะ” ในภาษาสันสกฤต แต่มีความหมายต่างไปจากศัพท์เดิม ตามความหมายเดิมนั้น หมายถึง ร้อยกรองที่มีคุณค่าสูง มีความไพเราะด้วยศิลปะของร้อยกรองที่เรียกว่า “อลังการ” ซึ่งมหากาพย์และรามายณะไม่มีคุณสมบัติเป็นมหากาพย์ตามความหมายเดิม แต่เป็นมาตรฐานศัพท์ภาษาอังกฤษคือคำว่า epic ซึ่งแปลเป็นภาษาไทยว่า มหากาพย์

มหากาพย์มหากาพย์และรามายณะเป็นทั้งวรรณกรรมและคัมภีร์ทางศาสนาพราหมณ์ประเภทสมฤติ ซึ่งแปลว่าสิ่งที่จดจำสืบทอดกันมาในลักษณะของวรรณกรรมมุขปาฐะ และได้รับการจดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรในภายหลัง โดยมีข้อสันนิษฐานกันว่า มหากาพย์มีอายุเก่ากว่ารามายณะ คือมหากาพย์เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเมื่อราว 400 ปีก่อนพุทธกาล ส่วนรามายณะ

เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเมื่อราว 300 ปีก่อนพุทธกาล (ศรีสุรางค์ พูลทรัพย์, 2545, หน้า 60, 64) เนื่องจากมหาภารตะเป็นสงครามในภาคตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย ซึ่งเป็นบริเวณที่ชาวอารยันเริ่มเข้ามาตั้งถิ่นฐาน ส่วนเรื่องรามายณะนั้น มีการรบกันทางตอนใต้ของอินเดีย จึงเป็นช่วงเวลาที่ชาวอารยันเข้ามาตั้งถิ่นฐานนานพอควร จนขยายอำนาจลงไปทางภาคใต้ของอินเดีย อย่างไรก็ตาม ได้ปรากฏเรื่องรามายณะเป็นเรื่องย่อยในมหาภารตะ ทำให้เชื่อกันว่า รามายณะได้รับการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรก่อนมหาภารตะ (ศรีสุรางค์ พูลทรัพย์, 2545, หน้า 59) อาจเป็นไปได้ว่าเนื้อหาบางส่วนของมหาภารตะเก่ากว่ารามายณะ แต่มหาภารตะทั้งเรื่องนั้นได้รับการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรหลังรามายณะ ซึ่งสันนิษฐานกันว่ารามายณะได้รับการบันทึกไม่น้อยกว่าช่วงพุทธกาล ส่วนมหาภารตะอาจบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรราวพุทธศตวรรษที่ 1 โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่เป็นบทเสริม (จำลอง สารพัดนึก, 2546)

ทั้งมหาภารตะและรามายณะเป็นเรื่องราวที่สอดแทรกคุณธรรมและจริยธรรมในศาสนาพราหมณ์ รวมถึงการกล่าวถึงเทพเจ้าต่าง ๆ ที่ยังมีความสำคัญตั้งแต่ยุคพระเวท เช่น พระอินทร์ พระสุริยะ พระวรุณ เป็นต้น นอกจากนี้ ยังเริ่มปรากฏเทพเจ้าใหม่ ๆ ขึ้นมา เช่น พระวิษณุ พระศิวะ ซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้นของการเกิดนิกายต่าง ๆ ในศาสนาฮินดูในยุคปุราณะต่อมา

ยุคปุราณะ (ราวพุทธศตวรรษที่ 9-15)

ยุคปุราณะ เป็นยุคที่เกิดการปฏิรูปศาสนาพราหมณ์ขึ้นมาใหม่ หลังจากทีพุทธศาสนาและศาสนาเชนได้มีอิทธิพลเหนือศาสนาพราหมณ์ในสมัยพุทธกาล ซึ่งการปฏิรูปครั้งนี้มีคังกราจารย์เป็นผู้นำในการปฏิรูปศาสนาพราหมณ์ให้กลายเป็นศาสนาฮินดู และพวกสุตะ (ผู้แต่งกลอนและร้องเพลง) ได้ทำการรวบรวมและชำระคัมภีร์ใหม่เป็นปุราณะ โดยกำหนดอายุของคัมภีร์ปุราณะนั้นกำหนดได้ราวพุทธศตวรรษที่ 4-10 ผู้ที่นับถือศาสนาฮินดูที่นับถือพระศิวะเป็นใหญ่ ได้พัฒนารูปแบบการบูชาต่าง ๆ เช่น การคิดพวงลูกประคำเพื่อใช้นับประกอบภาวนาถึงพระศิวะ ทั้งนี้ยังนับถือพระศิวะว่าเป็นองค์ฤๅษีที่ควรเป็นแบบอย่างของฤๅษีทั่วไป (เสฐียรโกเศศ และนาคประทีป, 2540, หน้า 79)

สิ่งที่เรียกว่าปุราณะ ประกอบด้วยหัวข้อเรื่อง 5 อย่าง ได้แก่

1. การสร้างโลก
2. การสูญสิ้นและการสร้างโลกใหม่
3. การเกิดวงศ์ของเทพเจ้า ฤๅษี และกษัตริย์ทั้งหลาย
4. ยุคต่าง ๆ ของมนุ (ผู้เป็นต้นกำเนิดของมนุษย์)
5. ประวัติของราชวงศ์ต่าง ๆ ที่มีต้นกำเนิดจากสุริยวงศ์และจันทร์วงศ์

ซึ่งตามหัวข้อต่าง ๆ นี้ มีเนื้อหาเกี่ยวกับการสร้างโลก การพรรณนาโลกในแง่นิยาย หลักที่เกี่ยวกับอายุจักรวาล วิกรรมของเทพทั้งหลาย ฤๅษีและวีรบุรุษในสมัยโบราณ การอวดตารของพระวิษณุ การสืบสันตติวงศ์ของกษัตริย์สุริยวงศ์และจันทวงศ์ การกล่าวถึงพระนามทั้ง 1,000 พระนามของพระวิษณุและพระศิวะ หลักเกณฑ์เกี่ยวกับการบูชาเทพเจ้าทั้งหลายด้วยวิธีสวดอ้อนวอน การบำเพ็ญตบะด้วยการอดอาหาร การถวายเครื่องสังเวยก้านบน และงานนักขัตฤกษ์ และการจาริกแสวงบุญ

วัตถุประสงค์ตามที่เชื่อกันต่อ ๆ มาในการแต่งปุราณะคือ เพื่อขยายคำสอนในพระเวท ทั้งนี้ ยังมีวัตถุประสงค์เพื่อแสดงการแยกนิกายเป็น 3 นิกายคือ

1. พรหมนิกาย สำหรับผู้ที่นับถือพระพรหมเป็นเทพสูงสุด
2. ไวษณวนิกาย สำหรับผู้ที่นับถือพระวิษณุเป็นเทพสูงสุด
3. ศิวนิกาย สำหรับผู้ที่นับถือพระศิวะเป็นเทพสูงสุด

คัมภีร์ปุราณะมี 18 เล่ม เรียกว่ามหปุราณะ ซึ่งแต่ละปุราณะสามารถจำแนกได้ถึงการยกย่องเทพสูงสุด 3 องค์ คือ พระพรหม พระวิษณุ และพระศิวะดังนี้

1. พรหมปุราณะ พรหมไวรตปุราณะ พรหมานทปุราณะ มารกัณเฑยปุราณะ ภาวิชยปุราณะ และวามนปุราณะ เป็นปุราณะของพวกที่นับถือพระพรหมเป็นใหญ่
2. วิษณุปุราณะ ศรีมัทภาควตปุราณะ นารทปุราณะ ครุทปุราณะ ปัทมปุราณะ และวราหปุราณะ เป็นปุราณะของพวกที่นับถือพระวิษณุเป็นใหญ่
3. ศิวปุราณะ ลิงคปุราณะ สกัณทปุราณะ อัคนิปุราณะ มัตสยปุราณะ และกूर्મปุราณะ เป็นปุราณะของพวกที่นับถือพระศิวะเป็นใหญ่

นอกจากนี้ ยังมีคัมภีร์อีกประเภทหนึ่งเรียกว่า อุปุราณะ เป็นภาคผนวกของมหาปุราณะ

ในทางอินเดียภาคใต้ที่บูชาพระศิวะเป็นใหญ่ มีมานิกกะวาศครเจริญวรรณการ² ซึ่งมานิกกะวาศครเป็นหัวหน้าพรหมณ์ของศิวนิกายรุ่นเก่า ซึ่งภายหลังเรียกว่านิกายศิวลิตถานตะ เป็นนิกายที่ได้รับความนิยมมากในแถบเซโน ในมานิกกะวาศครเป็นผู้แต่งบทสวดพระศิวะเป็นภาษาทมิฬ เรียกว่าติรุวาศคม³ แปลว่าการออกกวจาอันศักดิ์สิทธิ์ โดยหลักการของมานิกกะวาศครคือการภักดีต่อพระศิวะ

ลัทธิภักดี หมายถึง การบูชาพระภควัน⁴ ผู้บูชาเรียกว่าภักคะ ผู้บูชาออกพระนามของพระเป็นเจ้าที่ตนศรัทธา เป้าหมายของลัทธิภักดี คือ ให้ผู้บูชามีความเชื่อมั่นและจงรักภักดีต่อ

² มานิกกะวาศครเป็นพรหมณ์ที่มีชีวิตอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15-16

³ ในปัจจุบันพรหมณ์ประเทศไทยเรียกบทสวดนี้ว่า "ติรุวาจกม"

⁴ ภควัน หมายถึง พระเป็นเจ้าในศาสนาฮินดู ซึ่งไม่ได้เจาะจงเฉพาะว่าเป็นพระเจ้าองค์ใด

พระเป็นเจ้าของอย่างบริสุทธิ์ใจ ข้อปฏิบัติอื่น ๆ ไม่สำคัญไปกว่าความภักดีต่อพระเป็นเจ้าของ ซึ่งสาระสำคัญของลัทธิภักดีประกอบด้วยหลักการ 5 อย่าง ดังนี้ (เสฐียรโกเศศ และนาคประทีป, 2540, หน้า 89-90)

1. ศานติ ตรีนีกด้วยอาการอันสงบ
2. ทาสยะ มอบกายใจรับใช้พระเป็นเจ้าของอย่างทาส
3. ลาขยะ ความเป็นเพื่อน
4. วาตศีลยะ ความรักเหมือนอย่างบุตรรักมารดา
5. มาตุรยะ ความรักแบบชู้สาว

ยุคต้นตระ (ราวพุทธศตวรรษที่ 15-19)

ราวพุทธศตวรรษที่ 15 คังกรจารย์ได้ทำการปรับปรุงศาสนาฮินดูอีกครั้ง โดยนำปรัชญาของศาสนาอื่น ๆ เข้ามาผสมผสาน ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านความเชื่อบางอย่าง โดยเฉพาะการประกาศลัทธิภักดีต่อพระเจ้าของคเอดองค์หนึ่ง (โดยมากเป็นพระวิษณุ) มีคำสอนสำคัญคือบุคคลไม่ว่าอยู่ในวรรณะใด สามารถภักดีต่อพระเจ้าได้ทั้งสิ้น และความภักดีถือเป็นคุณธรรมสูงสุดกว่าคุณธรรมอื่น ซึ่งแนวคิดนี้ ทำให้เกิดนิกายใหม่คือ นิกายศักติ

ศักติ แปลว่า ศักดิ์ ความสูงส่ง หรืออำนาจ เป็นเครื่องส่งเสริมให้มีศรี ในที่นี้หมายถึงเทวดาผู้หญิง ชายาและผู้เสริมอำนาจให้กับเทพบุรุษนั้น

เดิมการนับถือเทพฝ่ายหญิง เป็นคติความเชื่อของคนพื้นดินก่อนที่ชาวอารยันเข้ามามีอำนาจในอินเดีย โดยเทพที่นับถือกันนั้นคือเทพีทรรคา ที่มีความเชื่อกันว่าเป็นเทพที่ดูร้าย ชอบเครื่องสังเวยที่เป็นของคาว โดยเฉพาะเลือด ซึ่งความเชื่อนี้อยู่ทางแถบเบงกอล จนเมื่อชาวอารยันได้ผนวกความเชื่อท้องถิ่นเข้ากับศาสนาฮินดู เทพีเหล่านี้ได้รับการผนวกให้เป็นปางต่าง ๆ ของพระอุม่า ชายาของพระศิวะ

แนวความคิดนี้เกิดจากสามัญสำนึกที่ว่าทุกสิ่งทุกอย่างในโลกต้องมีคู่กัน ทุกสิ่งทุกอย่างจึงคงอยู่อย่างสมดุล ดังนั้นผู้ที่นับถือศาสนาฮินดูจึงสร้างศักติ (เทพี) ขึ้นมาคู่กับเทพบุรุษ เพื่อให้เป็นกำลังขององค์เทพ

ในคัมภีร์ของศาสนาฮินดูลัทธิต้นตระมักมีบทร่ายกรองการสนทนาโต้ตอบกันระหว่างพระศิวะกับพระอุม่า หากพระอุม่าเป็นผู้ถาม แล้วพระศิวะเป็นผู้ตอบ เรียกคัมภีร์นั้นว่าอาคม ถ้าพระศิวะเป็นผู้ถาม แล้วพระอุม่าเป็นผู้ตอบ เรียกคัมภีร์นั้นว่านิคม บางครั้งเรียกอาคมว่ายามล และเรียกนิคมว่า ทามร (เสฐียรโกเศศ และนาคประทีป, 2540, หน้า 108)

คัมภีร์ตันตระสอนว่ามนุษย์มีภาวะไม่เท่ากัน จึงต้องมีกฎพิธีที่แตกต่างกันตามสภาพของมนุษย์ โดยมนุษย์มีลักษณะ 3 ประการ คือ ปศุ (สัตว์) วีร (กล้าหาญ) และทิพยภาวะ ลักษณะ 3 ประการนี้มักหมายถึงวัยของมนุษย์ คือปฐมวัย มัชฌิมวัย และปัจฉิมวัย บางครั้งหมายถึงมนุษย์ 3 เหล่า คือ ผู้ไม่มีตันตระ ผู้มีตันตระสามัญ และผู้มีตันตระอย่างดี ลักษณะ 3 ประการนี้ เรียกว่าคุณ

ลัทธิที่มีมาแล้วในโลกแบ่งตามลำดับเป็น 7 ชั้น คือ นับถือพระเวท พระวิษณุ พระศิวะ และรองลงมาอีก 3 ชั้นจนถึงทักษิณาจารย์เป็นชั้นที่ 7 โดย 4 ชั้นแรกอยู่ในชั้นสูงซึ่งมีประเพณี (ธรรมชาติเป็นต้นเหตุให้เคลื่อนไหว) บุคคลต้องชำระคะ โทสะ โมหะ อันเป็นลักษณะประเพณีให้หมดไป เกิดเป็นนิวฤตติคือหมดจากประเพณี ส่วนในลัทธิตันตระเห็นว่า ถ้าชำระคะ โทสะ โมหะ ให้หมดไป ต้องอาศัยชำระ คะ โทสะ โมหะ เป็นเครื่องมือในการละประเพณี โดยการกินอาหาร ดื่มน้ำเมา และเสพเมถุนให้เต็มที่ ส่วนผู้ต้องการความดับตามลัทธิ ต้องปฏิบัติในชั้นที่ 5 ก่อน เรียกว่า วามาจาร เมื่อชำนาญแล้วก็เลื่อนขึ้นชั้นที่ 6 เรียกว่าลัทธานตาจาร โดยผู้เลื่อนขึ้นหมดสิ่งชั่วไปทีละน้อยจนไม่มีเหลือ แล้วเข้าถึงชั้นสูงสุดเรียกว่าเกลาจาร ซึ่งผู้เป็นเกลาละ (ผู้อยู่ในชั้นเกลาจาร) ย่อมพ้นจากชั้นและนิกายทั้งปวงเพราะเป็นผู้รู้แจ้ง ในคัมภีร์มหานิรวาณตันตระ อธิบายลักษณะของผู้เป็นเกลาละว่าสักแต่ว่ามีรูปมนุษย์ เพื่อสั่งสอนมนุษย์ให้พ้นจากประเพณีเท่านั้น (เสฐียรโกเศศ และนาคประทีป 2540, หน้า 109)

การนับถือศักติแบ่งออกเป็น 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายทักษิณาจารย์ เป็นพวกฝ่ายขวา ประกอบพิธีกรรมอย่างเปิดเผย และสุภาพ ส่วนอีกฝ่ายหนึ่งคือ ฝ่ายวามาจาริน เป็นพวกฝ่ายซ้าย มักทำพิธีปกปิดในที่ลับ

ตันตระ หมายถึง พิธี (แบบแผน) กฎเกณฑ์ (กฎเกณฑ์ในพิธีต่าง ๆ ตามฐานะและสภาพของมนุษย์ที่แสดงออกตามอำนาจกิเลส 3 ประการ คือ ตมัล รัชส และลิตตะวะ ได้แก่สภาพแห่งความเป็นสัตว์ สภาพแห่งความกล้าหาญ และสภาพแห่งความเป็นผู้ประเสริฐตามลำดับ) การบูชา ศักติตามแบบตันตระ เป็นการพรรณนาความรักระหว่างกัน พรรณนาคุณแห่งความใคร่ คุณแห่งความรักระหว่างเทพและเทพี และสุดท้ายเป็นการประกอบเมถุน

การกระทำตามกฎพิธีอันเป็นที่สุดของลัทธิตันตระเรียกกันว่า กฎ 5 อย่าง (หรือ ม.ทั้ง 5) ได้แก่

1. มัตตะยะ (หรือมัทตะยะ) คือ น้ำเมา หมายถึงให้ดื่มน้ำเมาอย่างหนัก
2. มางสะยะ คือ เนื้อสด หมายถึงบริโภคเนื้อสดกับน้ำเมา
3. มนตรา คือ การสาธยายมนตร์เพื่อเร่งเร้าให้เกิดกำหนด

4. มุทรา คือ สีสากการยั่วยวนให้เกิดกำหนด

5. ไมถุน (เมถุน) คือ การประกอบเมถุน

พิธีดังกล่าวนี้ เป็นของฝ่ายวามจาริน หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า กาฬจักร (จักรดำ) มักทำในเวลากลางคืน โดยผู้เลื่อมใสประกอบพิธีกรรมต่อหน้าคัมภีร์

หลักการดังกล่าวเชื่อกันว่ามนุษย์นั้นมีความ โทสะ และโมหะเป็นพื้นฐาน หากต้องการดับกิเลส ก็จำเป็นต้องประพฤติอย่างนั้นให้เต็มที่ ผลสุดท้ายก็เกิดความเบื่อหน่าย และบรรลุสัจธรรมได้

จากความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับศาสนาพราหมณ์-ฮินดู สรุปได้ว่าศาสนาพราหมณ์ถือกำเนิดขึ้นจากชาวอารยันที่อพยพมาอยู่ในบริเวณชมพูทวีป (บริเวณเอเชียใต้ในปัจจุบัน) โดยชาวอารยันนับถือธรรมชาติ และสร้างคติความเชื่อเรื่องเทพจากธรรมชาตินั้น ต่อมาเกิดคติความเชื่อเรื่องเทพในแนวปรัชญามากขึ้น จึงมีเทพองค์ใหม่ ๆ เกิดขึ้นและมีความสำคัญแทนที่เทพดั้งเดิม ซึ่งเทพบางองค์ก็มีพัฒนาการจากเทพที่ไม่มีความสำคัญมากนักในสมัยพระเวท ในที่สุดได้เกิดการบูชาเทพฝ่ายหญิงจนเพิ่มเป็นอีกลัทธิหนึ่ง จึงเกิดคติความเชื่อเรื่องการกำเนิดของทุกสรรพสิ่งเกิดจากพลังของเพศชายและเพศหญิง จนมีการสะท้อนคติความเชื่อนี้ผ่านทางพิธีกรรมการบูชาเทพ รวมถึงการสร้างเทวรูปต่าง ๆ ตามคติความเชื่อนี้ และพระศิวะก็เป็นเทพองค์หนึ่งที่มีพัฒนาการเรื่อยมาตั้งแต่ยุคพระเวทจนถึงยุคตันตระ

เนื้อหาในส่วนต่อไปกล่าวถึงรูปเคารพและคติความเชื่อพระศิวะแบบต่าง ๆ ที่ปรากฏในอินเดีย

รูปเคารพและคติความเชื่อพระศิวะยุคพระเวท

ในยุคพระเวท ศาสนาพราหมณ์เองยังไม่ปรากฏเทพที่มีนามว่าพระศิวะหรือพระอิศวร แต่ปรากฏเทพที่มีนามว่า รุทร โดยคำว่ารุทรมายังถึงผู้ส่งเสียงประหลาด ซึ่งมาจากตามคัมภีร์พระเวทที่กล่าวถึงการกำเนิดของพระรุทรว่าเกิดมาจากการที่พระพรหมบำเพ็ญตบะจนเสโทไหล จึงได้เอาไม้ขูดที่ขนง ฉวีถลอกโลหิตหยดลงไปกองไฟ ก็มีเทพถือกำเนิดขึ้นมาจากกองไฟนั้น และร้องขอชื่อจากพระพรหมถึง 8 ครั้ง ซึ่งพระพรหมก็ประทานนามให้ 8 นาม คือ ภว สรว ปศุปติ อครเทว มหาเทว รุทร อิศาน และอศนิ นอกจากนี้ ในพระเวทยังกล่าวว่าพระรุทรมีลักษณะคล้ายคลึงกับพระอัคนี (Wilkins, 1983, p. 263)

แต่เดิมเทพรุทรไม่ค่อยมีความสำคัญมากนัก โดยเป็นเพียงเทพแห่งพายุ เป็นบิดาของเทพมารุต และเป็นเทพที่มีลักษณะดุร้ายน่ากลัว คือมีกายลำสัน มีผิวสีแดงดำ มีอารมณ์ดุร้ายเหมือนสัตว์ป่า มีพาหนะคือหมีป่า เป็นเทพที่พวกโจรหรือมิชฉาชีพสักการบูชา ทรงธนู และคอยยิง

ธนูแห่งความตาย และความเจ็บป่วยไปยังสิ่งต่าง ๆ เป็นเทพแห่งการทำลายล้างและเทพแห่งฝูงสัตว์ป่า บางครั้งก็ได้รับการยกย่องเป็นเทพผู้รักษาความยุติธรรม ในฐานะที่เป็นเทพแห่งฝูงสัตว์ บางทีก็ปรากฏกายเป็นโค รวมถึงเป็นเทพแห่งเสียงเพลง และการบูชาญ (Wilkins, 1983, p. 265)

ชื่อของพระศิวะได้รับการเชื่อมโยงกับพระรุทรในยชุรเวทชาว โดยกล่าวว่าพระศิวะมีพระศอสีนีล กายสีแดง มีพระเนตร 1,000 พระเนตร ถือเป็นเจ้าของวิญญาณและเจ้าแห่งใจ (Wilkins, 1983, p. 266)

Frawley (1991) ได้สันนิษฐานไว้ว่า สมัยพระเวทมีการเปรียบเทียบพระอินทร์ปางดุร้ายกับพระศิวะ โดยมักกล่าวถึงพระอินทร์ในพระนามอุครและโฆระอันหมายถึงความน่ากลัวและความดุร้ายอยู่หลายครั้งในฤคเวท (พระนามดังกล่าวกลายมาเป็นพระนามของพระศิวะในภายหลัง) นอกจากนี้ยังกล่าวถึงพระอินทร์ในลักษณะที่เป็นเทพแห่งการร้ายรำเช่นเดียวกับพระศิวะ อย่างไรก็ตาม หากหากเทียบพระศิวะคือเทพองค์เดียวกับพระรุทร พระรุทรถือเป็นบิดาแห่งเหล่าเทพมารุต ซึ่งพระอินทร์เป็นพี่ชายคนโตของเหล่าเทพมารุต

รูปเคารพและคติความเชื่อพระศิวะยุคมหากาพย์

ในยุคมมหากาพย์ ปรากฏนามพระศิวะทั้งในมหากาพย์รามายณะและมหาภารตะ ซึ่งในมหากาพย์มหาภารตะได้กล่าวถึงกำเนิดของพระศิวะว่าเป็นโอรสของพระพรหม ส่วนในมหากาพย์รามายณะถือว่าพระศิวะเป็นเทพที่ทศกัณฐ์ให้ความเคารพและสักการบูชา เนื่องจากมีเหตุการณ์ตอนที่ทศกัณฐ์แสดงอิทธิฤทธิ์รุกรานไปทั้ง 3 โลก จนมาถึงเขาไกรลาส ทศกัณฐ์ก็ขอเข้าพบพระศิวะ แต่ได้รับการปฏิเสธ ทศกัณฐ์จึงโยกเขาไกรลาสเพื่อแสดงฤทธิ์ของตนเอง ในขณะนั้นพระศิวะทรงใช้พระบาทกดเขาไกรลาส ซึ่งนอกจากทำให้เขาไกรลาสไม่โยกแล้ว ยังทำให้ทศกัณฐ์ถูกกดจมลงไปอยู่ใต้ดินด้วย ทศกัณฐ์จึงขอมาต่อพระศิวะ และหันกลับมาเป็นสาวกแทน จากเรื่องเล่าดังกล่าว ปรากฏเป็นรูปเคารพพระศิวะปางราวณนุครหุมฤติ (Gupta, 1979, pp. 119-122)

ทั้งนี้ ในมหากาพย์มหาภารตะได้กล่าวว่ณิกายที่ทำการบูชาพระศิวะนั้นมีเพียงนิกายปศุปัตตนิกายเดียว และปรากฏคำในจารึกในช่วงพุทธศตวรรษที่ 9 ที่เมืองมถุรา ว่า "มเหศวร" ซึ่งหมายถึง นิกายปศุปัตตะ (หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, 2547, หน้า 21)

ในมหากาพย์มหาภารตะ ตอนวนบรพ ได้กล่าวถึงครั้งที่อรชุนบำเพ็ญตบะที่เขาคินทรขิล โดยการอดอาหารและการทรมานกายอยู่ถึง 4 เดือน จนพระศิวะพอฟพระทัยในความอดทนและความพากเพียรของอรชุน พระศิวะจึงได้แปลงกายเป็นนายพรานล่าเนื้อนำอาวุธวิเศษชื่อปาศุปต้ามอบให้อรชุน พร้อมทั้งได้ทรงสอนคาถาที่ใช้กับอาวุธวิเศษนี้ด้วย (กรุณา กุศลาลัย และเรื่องอุไร กุศลาลัย, 2548, หน้า 110) และอรชุนได้กล่าวสรรเสริญว่า ขอแสดงความเคารพต่อพระศิวะใน

ร่างของพระวิษณุ และพระวิษณุในร่างของพระศิวะ ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นเอกสารแรก ๆ ที่กล่าวถึงแนวคิดเรื่องการนับถือพระหริหระ คือ ภาควรรณกัมระหว่างพระวิษณุและพระศิวะ

อีกตอนหนึ่งในมหาภารตะ ได้กล่าวถึงตอนที่พระศิวะปราบบุตร 3 ตนของอสูรอันธกะสูร ที่มีนามว่า วิญญูมาลี ตารากากษะ และกมลากษะ ได้บำเพ็ญตบะเพื่อขอพรจากพระพรหม โดยพระพรหมได้ให้พรคือมีปราสาทโลหะ 3 หลัง ซึ่งปราสาททองอยู่บนสวรรค์ ปราสาทเงินอยู่กลางอากาศ และปราสาทเหล็กอยู่บนพื้นโลก ปราสาทแต่ละหลังไม่มีอะไรทะลุผ่านเข้าไปได้ และเมื่อครบ 1,000 ปี ปราสาททั้งสามหลังรวมกันเป็นปราสาทใหญ่ เชื่อมต่อระหว่างโลกมนุษย์ อากาศ และสวรรค์ โดยไม่มีสิ่งใดมาทำลายล้างได้ ยกเว้นลูกศรเพียงลูกเดียว เมื่อได้พรตามที่ต้องการแล้ว อสูรทั้งสามก็ใช้อิทธิฤทธิ์สร้างความเดือดร้อนไปทั้ง 3 โลก จนพระอินทร์ต้องไปเข้าเฝ้าพระพรหม เพื่อหาวิธีจัดการกับปราสาททั้ง 3 หลัง พระพรหมจึงได้แนะนำให้พระอินทร์ไปขอความช่วยเหลือจากพระศิวะ เนื่องจากไม่มีผู้ใดมีพลังอำนาจที่ยิงลูกศรดอกเดียวเพื่อทำลายปราสาทนั้นได้ พระศิวะจึงไปปราบอสูรทั้งสาม โดยเหล่าเทพได้แบ่งฤทธิ์ครึ่งหนึ่งให้พระองค์ พระศิวะจึงทรงกลายเป็นมหาเทพที่มีฤทธิ์อำนาจมากที่สุด จากนั้นจึงได้ทรงขอให้พระวิษณุแปลงองค์เป็นลูกศร พระอัคนีเป็นหัวลูกศร พระยมแปลงเป็นปลายลูกศร คันศรทำจากพระเวท โดยสลาวิตรี⁵ จำแลงร่างเป็นสวายนันศร นอกจากนี้ พระพรหมยังทรงยอมเป็นสารถีม้าทรงให้ด้วย ในที่สุดพระศิวะก็ทรงยิงลูกศรเพียงดอกเดียวก็สามารถทำลายปราสาทของอสูรทั้งสามได้สำเร็จ จากเรื่องเล่าดังกล่าวปรากฏเป็นรูปเคารพพระศิวะปางตรีปรัณฑกะ (Rao, 1968, pp. 164-165)

มีตอนหนึ่งในมหาภารตะเล่าว่า ครั้งหนึ่งกษัตริย์สาคร ซึ่งมีโอรส 60,000 องค์ จากชายาองค์ที่ 2 และพระราชโอรส 1 องค์จากอัคมเหสี ได้ประกอบพิธีอัสวเมธหรือการปล่อยม้าอุปการ⁶ แต่พระอินทร์ทรงเกรงว่ากษัตริย์สาครมีอำนาจเหนือตน จึงทรงขโมยม้าไปผูกไว้ที่อาศรมฤๅษีกบิลโอรสของกษัตริย์สาครเสด็จออกติดตามหาม้า พบว่าอยู่ที่อาศรมของฤๅษี จึงได้กล่าวร้ายและทำร้ายฤๅษี ทำให้ฤๅษีกบิลโกรธ ลาปให้ไฟเผาโอรสทั้งหมดจนกลายเป็นเถ้าถ่าน กษัตริย์สาครได้ส่งหลานชื่ออัมฤตให้ไปตามหาโอรสและม้าอุปการจนพบ ฤๅษีได้เล่าเรื่องทั้งหมดที่เกิดขึ้น และอนุญาตให้นำม้ากลับไปพร้อมกับบอกวิธีที่ทำให้เหล่าโอรสทั้งหมดไปสู่สวรรค์ คือต้องให้แม่น้ำคงคาไหลมาชำระเถ้าถ่านอัฐิของโอรสเหล่านั้น เหล่ากษัตริย์ในตระกูลท้าวสาครจึงได้เริ่มสวดอ้อนวอน

⁵ มเหสีองค์หนึ่งของพระพรหม เรียกอีกชื่อหนึ่งว่านางคยาศรี

⁶ พิธีอัสวเมธหรือการปล่อยม้าอุปการนี้ เป็นการแสดงบุญญาธิการของกษัตริย์องค์นั้น ๆ ตามความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ โดยปล่อยให้ม้าวิ่งไปเรื่อย ๆ ในระยะเวลา 1 ปี โดยมีกองทัพติดตามไปด้วย หากหยุดที่เมืองใด เมืองนั้นก็ต้องทำการอ้อนวอน หรือถ้าไม่อ้อนวอนก็ต้องทำสงครามกับกองทัพที่ติดตามไปนั้น เมื่อครบ 1 ปี ม้าก็กลับมาที่เดิม และกษัตริย์ใช้ม้านั้นบูชาโยนกเทพเจ้า

พระแม่คงคา จนถึงรูลานของอังศุมัต นามว่า ท้าวภคิรส พระองค์ทรงบำเพ็ญเพียรอย่างหนัก จนพระแม่คงคาทรงยินยอมลงมายังโลกมนุษย์ อย่างไรก็ตามพระแม่คงคาได้ให้ท้าวภคิรสหาผู้รองรับ กระแสน้ำไว้ก่อน เพราะหากกระแสน้ำไหลลงมายังโลกมนุษย์โดยตรง ทำให้โลกมนุษย์แตกสลาย ได้ ท้าวภคิรสจึงทรงสวดอ้อนวอนให้พระศิวะมาช่วยรับกระแสน้ำนั้น พระศิวะจึงทรงให้กระแสน้ำ จากพระแม่คงคาไหลลงมายังชฎามกฎ และเวียนอยู่ในมุนมวยพระเกศาของพระองค์เพื่อลดความ รุนแรงลงก่อน จากนั้นจึงทรงปล่อยให้ไหลสู่พื้นโลก จนในที่สุด ท้าวภคิรสก็นำน้ำศักดิ์สิทธิ์ไปชำระ ล้างอัฐิบรรพบุรุษของพระองค์ได้สำเร็จ จากเรื่องเล่าดังกล่าวปรากฏเป็นรูปเคารพพระศิวะปางคง คาธร (Rao, 1968, pp. 313-314)

เหตุการณ์หนึ่งในมหากาพย์ได้บรรยายถึงพิธีสยุมพรของพระศิวะกับพระอุมา ซึ่งกล่าว ว่าพระศิวะได้ทรงลงพระทัยของพระอุมา โดยพระศิวะได้แปลงเป็นพราหมณ์เฒ่ามาขออาหาร และขออาบน้ำ ขณะที่อาบน้ำอยู่ในสระก็บันดาลให้จระเข้มาคาบไป พราหมณ์เฒ่าได้ตะโกนขอ ความช่วยเหลือจากพระอุมา แต่พระอุมาเคยทรงตั้งสัตยาธิฐานว่าไม่ขอแตะมือชายใดนอกจาก พระศิวะเท่านั้น แต่เมื่อทรงเห็นว่าพราหมณ์เฒ่ากำลังตาย จึงทรงสวดขอภัยโทษต่อพระศิวะ แล้ว ยื่นพระหัตถ์ไปช่วยเหลือพราหมณ์เฒ่า พระศิวะทรงเห็นในความซื่อสัตย์ของพระอุมา จึงทรงแสดง ตัวให้ปรากฏ และรับพระอุมาเป็นชายา

ในรามายณะยังได้กล่าวถึงความขัดแย้งในชีวิตคู่ระหว่างพระศิวะและพระอุมา โดยเล่า ว่า หลังจากทศกัณฐ์ทำการทรมานกายเพื่อบูชาพระศิวะ พระศิวะทรงพอพระทัยและให้พรต่อ ทศกัณฐ์ ซึ่งพระอุมาทรงไม่เห็นด้วย เนื่องจากทศกัณฐ์เป็นอสูรกรรม ทำให้พระศิวะทรงกริ้วและ ต่อว่าพระอุมา พระอุมาจึงกลายร่างเป็นทูรคาและไล่เข่นฆ่าอสูร (Wilkins, 1983, p. 273)

รูปเคารพและคติความเชื่อพระศิวะยุคปุราณะ

ยุคปุราณะ ถือเป็นยุคที่ได้มีการบรรยายลักษณะและเรื่องราวของเทพไว้มากมาย และมี อิทธิพลต่อการสร้างประติมากรรมเนื่องในศาสนาฮินดูอีกด้วย ซึ่งพระศิวะก็เป็นเทพองค์หนึ่งที่ ปรากฏเรื่องราวอยู่มาก รูปเคารพของพระศิวะสามารถแบ่งตามลักษณะท่าทางออกเป็น 3 รูปแบบ ใหญ่ ๆ ได้ดังนี้¹

1. ท่าทางสงบ เรียกว่า "อนุครหมูรติ" (อนุเคราะห์มูรติ) เป็นท่าทางที่พระศิวะทรง ประทานพรให้แก่มนุษย์และเทพ
2. ท่าทางโหดร้าย เรียกว่า "สังหารมูรติ" เป็นปางที่พระศิวะปราบอสูรต่าง ๆ
3. ท่าทางเคลื่อนไหว เรียกว่า "นฤตตมูรติ" เป็นท่าร่ายรำ

¹ โปรดดูรายละเอียดรูปแบบปางต่าง ๆ ของพระศิวะยุคปุราณะในภาคผนวก

ในคัมภีร์สุประเภทาคม ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่อธิบายเรื่องพระศิวะจากคัมภีร์ปุราณะได้กล่าวถึงลักษณะของพระศิวะไว้ว่า พระศิวะในรูปมนุษย์มีเศียรเดียว มี 4 กร และ 3 เนตร นุ่งห่มด้วยหนังเสือ พระเกศาเป็นทรงเปียถักและขมวดขึ้นไปเกล้าไว้เป็นทรงชฎา ด้านหน้ามีกะโหลกเสียบพระจันทร์เสี้ยว วรรณะขาว-เทา (ทาด้วยขี้เถ้าจากขี้วัว) บางครั้งก็มี 8, 10, 16 หรือ 18 กร หากมี 4 กร 2 กรหลังถือตรีศูลและกลองบัณเฑาะว์ ส่วน 2 กรหน้าทำปางประทานอภัยและปางประทานพร ในปางดุร้ายมีตั้งแต่ 10-18 กร ถืออาวุธของพระศิวะ พระวิษณุและพระพรหม คือ อักษมาลา ดาบ หอก คทา งู กะโหลก โล่ กวางดำ ธนู ลูกศร สิวหรือขวาน สังข์ และจักร มีโคนนทิเป็นพาหนะ (จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา และผาสุข อินทราวุธ, 2546, หน้า 30-31)

คติความเชื่อเรื่องพระศิวะในศาสนาอื่น ๆ

จากเนื้อหาที่ได้กล่าวมานั้น เห็นได้ว่าคติความเชื่อเรื่องพระศิวะมีต้นกำเนิดมาจากศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ที่มีคติความเชื่อว่าพระศิวะทรงเป็นผู้ทำลาย (เพื่อการเกิดใหม่) ในความเชื่อแบบตรีมูรติ และพระศิวะทรงเป็นผู้สร้างสรรพสิ่งในความคิดของกลุ่มคนที่นับถือพระศิวะเป็นเทพที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในลัทธิไศวนิกาย ทั้งนี้ คติความเชื่อเรื่องพระศิวะในศาสนาฮินดูยังได้แพร่ไปสู่ศาสนาอื่น ๆ รวมถึงยังมีอิทธิพลต่อคติความเชื่อในศาสนาอื่น ๆ อีกด้วย โดยศาสนาที่รับเอาความเชื่อเรื่องพระศิวะจากศาสนาฮินดูไป คือ พุทธศาสนา และศาสนาซิกข์

ในพุทธศาสนา โดยเฉพาะพุทธศาสนานิกายวัชรยาน ได้ผนวกรับพระศิวะเข้าเป็นเทพเจ้าของคัมภีร์ร่วมกับเทพองค์อื่น ๆ และยังนำหลักปรัชญาเรื่องการสร้างจักรวาลโดยมีอุบายะและคักติเป็นส่วนสำคัญ ซึ่งแนวความคิดนี้ปรากฏอยู่ในคติความเชื่อของไศวนิกาย ที่เชื่อว่าพระศิวะทรงเป็นผู้สร้างสรรพสิ่ง (Barnaby, 2006, p. 43) นอกจากนี้ ในคัมภีร์สาธนา มาลา ยังกล่าวว่า พระพรหม พระศิวะ พระวิษณุ และพระอินทร์ เป็นมารร้ายที่ทำให้ชาวโลกเดือดร้อน จึงต้องถูกปราบให้ราบคาบ ทำให้เกิดพระโพธิสัตว์ที่ปราบเทพในศาสนาฮินดูเหล่านี้ เช่น พระโพธิสัตว์ไตรโลกวิชัย (ผู้ปกป้องโลกทั้ง 3) มีรูปที่กำลังเหยียบอยู่บนอกของพระศิวะและพระอุมา (ผาสุข อินทราวุธ, 2543, หน้า 290)

คติความเชื่อเรื่องพระศิวะในพุทธศาสนายังสะท้อนออกมาในรูปแบบของประติมากรรม โดยพุทธศาสนาในทิเบตได้นับถือพระศิวะในรูปของมหากาลที่มีฐานะเป็นผู้ดูแลปกป้องพุทธศาสนา (ธรรมบาล) ซึ่งรูปของมหากาลในทิเบตมีหลายรูปแบบ สามารถจำแนกได้ดังนี้ (ผาสุข อินทราวุธ, 2543, หน้า 95)

1. รูปเศียรเดียว 6 กร มีวรรณะ^๖ สีฟ้า ประทับยืนเหยียบบอสูรชื่อวินทกะ ซึ่งมีหัวเป็นช้าง กำลังถือดอกไม้และถ้วยกะโหลกหรือธนู ส่วนมหากาลถือมีดอีโต้ ถูกประจำทำด้วยหัวกะโหลก ตรีศูล ถ้วยกะโหลก ปวง และกลอง
2. รูปเศียรเดียว 6 กร วรรณะสีขาว ถือจินตามณี ถ้วยกะโหลก มีดอีโต้ กลอง ขอลับช้าง และตรีศูล
3. รูปเศียรเดียว 4 กร วรรณะสีฟ้า ประทับนั่งบนร่างมนุษย์ ถือตรีศูล ถ้วยกะโหลก ดาบ และผลไม้
4. รูปเศียรเดียว 2 กร วรรณะสีฟ้า เหยียบบนร่างมนุษย์ ถือมีดอีโต้และถ้วยกะโหลก
5. รูป 4 เศียร 4 กร ประทับยืนท่าปรตยาสิทธิ์^๗ บนร่างมนุษย์ ถือดาบ มีดอีโต้ ธง และถ้วยกะโหลก

ภาพที่ 2-1 มหากาลเศียรเดียว 6 กร วรรณะฟ้า ศิลปะทิเบตสมัยใหม่

^๖ วรรณะ หมายถึง ผิวกาย

^๗ ท่ายืนปรตยาสิทธิ์ เป็นท่ายืนที่เท้าขวาเหยียบพื้นเต็มฝ่าเท้า ส่วนเท้าซ้ายยกปลายเท้าขึ้นเหนือจากพื้น แต่ส้นเท้ายังสัมผัสพื้นอยู่

ภาพที่ 2-2 महाकालेश्वरदेव 6 กร วรรณะขาว ศิลปะทิเบตสมัยใหม่

ภาพที่ 2-3 महाकालेश्वरदेव 4 กร วรรณะฟ้า ศิลปะทิเบตสมัยใหม่

นอกจากนี้ พุทธศาสนาในอินเดียยังจัดให้พระอิศาน อันเป็นเทพประจำทิศตะวันออกเฉียงเหนือ และถือเป็นพระนามหนึ่งของพระศิวะเป็นเทพผู้ดูแลโลกมนุษย์ (โลกบาล) อีกด้วย ในญี่ปุ่นเองก็นับถือพระศิวะในฐานะเทพประจำทิศ คือพระอิศาน (อิซานะ เทน) เช่นกัน (ผาสุข อินทราวุธ, 2543, หน้า 220)

ในส่วนของศาสนาซิกข์ ได้กล่าวถึงพระศิวะที่มีฐานะเป็นครุร่วมกับเทพในศาสนาฮินดู อื่น ๆ และยังมีข้อความกล่าวว่าคำที่ออกจากพระโอษฐ์ของพระศิวะ เปรียบได้กับคำที่ออกจากปากผู้รู้ โดยปรากฏข้อความนี้ในคัมภีร์คุรันดชาฮิบ นอกจากนี้ ในคัมภีร์ทาชัมครันด ยังปรากฏพระศิวะปางหัตตเตรยะ (พระตรีมูรติ) ซึ่งคุรุโควินท์สิ่งให้มีความสำคัญกับปางนี้ (Sukhbir, 2009, p. 17)

จากเนื้อหาข้างต้น เห็นได้ว่าคติความเชื่อพระศิวะในอินเดีย ปรากฏทั้งคติความเชื่อเชิงปรัชญา และคติความเชื่อในคุณสมบัติอันศักดิ์สิทธิ์ของพระศิวะ ซึ่งสาวกพระศิวะในอินเดียเน้นความสำคัญในคติความเชื่อด้านปรัชญามากกว่าคติความเชื่อด้านคุณสมบัติศักดิ์สิทธิ์ของพระศิวะ เนื่องจากเหล่าสาวกทำการบูชา ประกอบพิธีกรรม หรือจัดเทศกาลที่เกี่ยวข้องกับพระศิวะ เพื่อให้ตนเองบรรลุถึงโมกษะตามจุดหมายสูงสุดในศาสนาฮินดู

รูปแบบและคติความเชื่อพระศิวะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

คติความเชื่อพระศิวะในอินเดียได้ส่งอิทธิพลมายังภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งผู้คนในแต่ละพื้นที่ต่างก็เลือกรับหลักปรัชญาและคติความเชื่อด้านคุณสมบัติอันศักดิ์สิทธิ์ของพระศิวะไว้ตามความนิยมของตน โดยเนื้อหาส่วนต่อไปกล่าวถึงรูปเคารพและคติความเชื่อในพื้นที่ต่าง ๆ ของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

รูปเคารพและคติความเชื่อพระศิวะในกัมพูชา

ในพื้นที่ประเทศกัมพูชาปัจจุบัน อดีตเคยเป็นดินแดนของอาณาจักรขอมซึ่งรับวัฒนธรรมจากอินเดียในด้านต่าง ๆ รวมถึงรูปแบบและคติความเชื่อพระศิวะด้วย ในงานวิจัยนี้กล่าวถึงรูปเคารพและคติความเชื่อพระศิวะในสมัยอาณาจักรขอมโบราณ คือราวพุทธศตวรรษที่ 11-18 เท่านั้น

ในศิลาจารึกขอมได้กล่าวถึงนิกายย่อยของไศวนิกายอยู่ 2 นิกาย คือ นิกายปศุปะตะและนิกายไศวะ^๑ จารึกที่ปราสาทสมโบรีไพรกุก พ.ศ.1170 ในสมัยพระเจ้าอิศานวรมันที่ 1 ได้กล่าวถึงนิกายปศุปะตะเป็นครั้งแรก สำหรับคำว่า “ไศวะ” ปรากฏอยู่ในจารึกปราสาทพนมพระวิหาร พ.ศ.1182

^๑ ผู้วิจัย สันนิษฐานว่าคงเป็นนิกายสัทธานตะไศวะ เนื่องจากเป็นนิกายที่รับแนวคิดจากนิกายปศุปะตะมาปรับใช้ รวมถึงเป็นนิกายที่เจริญในดินแดนทมิฬนาฑูทางอินเดียใต้ ซึ่งอาณาจักรขอมโบราณได้รับอิทธิพลทางรูปแบบและคติความเชื่อจากอินเดียได้เป็นส่วนใหญ่

สันนิษฐานกันว่าสลักขึ้นในสมัยพระเจ้าอวรมันที่ 2 แต่คำว่า "ไศวะ" ตามที่ปรากฏในจารึก หมายถึงพราหมณ์ในนิกายปศุปะตะผู้บำเพ็ญตบะตามพิธีไศวะเท่านั้น จึงยังไม่ใช่ชื่อของนิกาย โดยเฉพาะ (หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, 2547, หน้า 21)

ข้อความในจารึกที่ปราสาทไพโรปราสาท ซึ่งแต่งขึ้นราวกลางพุทธศตวรรษที่ 15 ตรงกับ สมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 (พ.ศ.1432-1443) ทำให้ทราบว่าเริ่มมีนิกายไศวะควบคู่กับนิกาย ปศุปะตะ ทั้งสองนิกายนี้คงมีลักษณะคล้ายคลึงกัน จารึกเกี่ยวกับการสร้างยโศธราศรมและปราสาท โลเลย จึงใช้คำว่า "ไศวะ" เพื่อหมายถึงพราหมณ์ในลัทธิไศวะทั้งหมด (หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, 2547, หน้า 21) อย่างไรก็ตามหลังจากสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 นิกายปศุปะตะก็ไม่ได้รับการ กล่าวถึงในจารึกใด ๆ อีกเลย

จิตตากรน^{๑๑} ได้บันทึกไว้ในปี พ.ศ.1839 ว่าในอาณาจักรขอมโบราณมีอีกนิกายย่อยของ ไศวนิกายที่บูชาศิวลึงค์ แต่ทั้งนักบวชและสาวกก็แต่งกายแบบชาวบ้านธรรมดา รวมถึงยังมีวัดและ ผู้หญิงร่วมประกอบพิธีได้ จิตตากรนเรียกผู้หญิงเหล่านั้นว่าแม่ชี นิกายนี้มีชื่อวานิกายปาชีเอเว ซึ่งกมลเศวร ภัฏฐาจารย์สันนิษฐานว่าคงเป็นนิกายที่เพิ่งเกิดขึ้นในอาณาจักรขอมโบราณในช่วง พุทธศตวรรษที่ 19^{๑๒} (หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, 2547, หน้า 22)

หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล (2547) ได้กล่าวว่า ในอาณาจักรขอมโบราณได้ปรากฏพระนาม ของพระศิวะ ซึ่งส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลมาจากอินเดีย ดังนี้

1. เกทาเรศวร พบใน จารึกที่ปราสาททวลงพระธาตุ พ.ศ.1216 ในสมัยพระเจ้าชัยวรมัน ที่ 1 ได้กล่าวถึงการสร้างมหาสถูปมุลึงค์นามว่าศรีเกทาเรศวร
2. อมเรศวร เป็นพระนามหนึ่งของพระศิวะในมหากาพย์มหาภารตะ
3. อามราตเกตศวรหรืออามราตเกสะ
4. อวิมุกตเกตศวร
5. อจเลศวร
6. ปุษเกรศหรือปุษเกรศวร เป็นพระนามของศิวลึงค์ที่สร้างโดยพระเจ้าปุษกรหรือ ปุษกรากษะในปี พ.ศ.1259 ที่ปราสาทพระธาตุกวันปรี
7. ไนมิเศศวร

^{๑๑} หนึ่งในคณะทูตที่เดินทางเข้ามาในอาณาจักรขอมโบราณราวพุทธศตวรรษที่ 19

^{๑๒} นิกายปาชีเอเวตามที่จิตตากรนได้บันทึกไว้ ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าคงเป็นนิกายลึงค้ายัต ซึ่งเป็นนิกาย ที่ไม่อาศัยนักบวชในการประกอบพิธี รวมถึงยังให้เสรีภาพแก่ผู้หญิงในการประกอบพิธีเท่าเทียมกับผู้ชายอีกด้วย โดยคำว่าปาชีเอเวอาจหมายถึงพัลเศศวร ผู้ก่อตั้งนิกายลึงค้ายัตขึ้นในอินเดียได้

8. ภิเษศวร
9. กนกเลศวร
10. วิมลเศศวร
11. รุทรมหาลัย
12. สิทธเศศหรือสิทธเศศวร
13. ปิงคเศศหรือปิงคเลศวร

14. ประภาสโสเมศวร ปรากฏอยู่ในจารึกที่ปราสาทเตีจ พ.ศ. 1163 รวมถึงจารึกอื่น ๆ ในสมัยก่อนเมืองพระนคร เหตุที่พระศิวะทรงได้รับพระนามนี้ เนื่องจากพระจันทร์ได้บูชาพระศิวะที่ประภาส จึงทำให้พระจันทร์สามารถส่องแสงได้เช่นเดิมหลังจากที่ถูกพระทกษะประชาราบตีสาปให้ไม่มีแสง

15. พฤทธเศศวร ปรากฏในจารึกทั้งสมัยสมัยก่อนเมืองพระนครและสมัยเมืองพระนคร รวมถึงปรากฏในจารึกของอาณาจักรจามปาด้วย

16. วีรเศศวร

17. กัทัมพะเศศวร ปรากฏอยู่ในจารึกปราสาทสมโบรีไพรกุก พ.ศ. 1170 ในสมัยพระเจ้าอีดานวรมันที่ 1 จารึกภาษาขอมที่ปราสาทไพรปราสาท พ.ศ. 1262 และจารึกที่ปราสาทบังโรเมียส พ.ศ. 1544

18. ชัณฑเศศวร ปรากฏในจารึกที่ปราสาทตวลองโตนด พ.ศ. 1224 สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 1

19. ไกลาโลวระ ปรากฏในจารึกที่ปราสาทตวลองโตนดเช่นเดียวกับพระนามชัณฑเศศวร

20. โภคเศศวร ปรากฏในจารึกที่ปราสาทบังโรเมียสเช่นเดียวกับพระนามกัทัมพะเศศวร

21. ติลเกศวร

22. วิชเยศวร

23. ชลางเคศะหรือชลางเคศวร หมายถึงพระเป็นเจ้าทรงมีกายเป็นน้ำ

24. คัมภีเรศวร ปรากฏในการออกพระนามเทพเจ้าองค์กลางในปราสาทกลุ่มเหนือของปราสาทสมโบรีไพรกุกและที่ปราสาทออกยม

25. อุตปันเนศวร ปรากฏเป็นพระนามของเทพเจ้าสำคัญองค์หนึ่งที่ปราสาทพนมบายัง พระนามนี้ไม่เคยปรากฏในประเทศอินเดีย

ในอาณาจักรขอมโบราณ ได้พบจารึกหลายหลักที่กล่าวถึงความเกี่ยวข้องกันระหว่างพิธีบูชาพระศิวะและพิธีบูชาไฟ ซึ่งพระอัคนิเป็นรูปหนึ่งใน อษฏ-มูรติของพระศิวะ

จารึกที่ปราสาททวตตาเป็จ สมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 (พ.ศ.1545-1593) ได้ปรากฏข้อความว่า “...খনমঙ্গলদৈবলিংগীং ซึ่งแสงสว่างขึ้นต้นและขึ้นสูงสุดได้กำเนิดขึ้นตั้งแต่แรกโดยพระผู้ทรงสร้าง ทั้งนี้ก็เพื่อประโยชน์แห่งโศคลาภและความสุขสงบที่สุด...” (หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, 2547, หน้า 32)

จากจารึกดังกล่าวได้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของพระอัครนิกกับพระศิวะ ว่าแท้จริงแล้วพระอัครนิกก็คือพระศิวะนั้นเอง

จารึกที่ปราสาทบันทายสรีใน พ.ศ.1511 บันทึกไว้ว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 ทรงเข้าศึกษาในศาสนาฮินดูไศวนิกาย (ไศว-ทีกษา) จากพระมหाराชครูพรหมณียชฌวราหะผู้เป็นคิวกจารย์ การถือบวชหรือการรับเป็นศิษย์ในศาสนาฮินดูไศวนิกายมีอยู่ 3 ประเภท คือ สมย วิเศษ (หรือสัสการ) และนิรวาน-ทีกษา การถือบวชดังกล่าวเป็นส่วนสำคัญที่สุดของอาคมในไศวนิกาย จารึกที่ปราสาทขนะในสมัยพระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ 2 (พ.ศ.1593-1609) ได้กล่าวถึงพรหมณีกวินทรบัณฑิตว่า “...ท่านเป็นผู้ชำนาญในการประกอบพิธีสรรเสริญพระศิวะ พระอัครนิก และครูของท่าน...” (หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, 2547, หน้า 33)

ภาพที่ 2-4 สลักนูนต่ำปราสาทบันทายสรี ตอนพระศิวะทรงใช้พระบาทกดเขาไกรลาสไม่ให้ทศกัณฐ์ยกได้

จากข้อความนี้สันนิษฐานได้ว่าพราหมณ์ท่านนี้คงได้รับศึกษา มาทางด้านพิเศษ นอกจากนี้ จารึกในสมัยพระเจ้าราเชนทรวรมัน (พ.ศ.1487-1511) ที่นำมาใช้ใหม่เป็นหลัประตู่ที่ปราสาทบันทายภูฏี ก็ได้กล่าวถึงศึกษา ในไศวนิกายว่า ในศิวาส-มณฑล มีอยู่ในอาคมชื่อว่านิศวาส หรือในศิวาส ถือเป็นที่ศึกษาที่ให้ความเป็นอาจารย์ที่สมบูรณ์ และทำให้ศิวาจารย์มีเพิ่มขึ้น

ศิวลึงค์ถือเป็นสัญลักษณ์แทนเทวรูปพระศิวะที่นิยมสร้างกันในอาณาจักรขอมโบราณ สามารถแบ่งได้เป็น 2 รูปแบบ คือ ในสมัยก่อนเมืองพระนคร ศิวลึงค์มักสร้างให้คล้ายกับของจริงตามธรรมชาติ ส่วนสมัยเมืองพระนครมักสร้างศิวลึงค์ที่มีส่วนบนกลมมน เรียกว่ารูปทรวด ส่วนกลางทำเป็นแปดเหลี่ยม เรียกว่าวิชณูภาค และส่วนล่างทำเป็นสี่เหลี่ยม เรียกว่าพรมภาค

จารึกที่ปราสาททวลงพระธาตุ พ.ศ.1216 ได้กล่าวถึงการสร้างเทวาลัยครอบล้อมศิวลึงค์ ซึ่งชาวเขมรโบราณถือว่าศักดิ์สิทธิ์มาก เนื่องจากศิวลึงค์เป็นศิวลึงค์ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ และคงอยู่ไปตลอดกาล

จารึกจากพนมบาเก รวบรวมพุทธศตวรรษที่ 13-14 ได้กล่าวถึงการสร้างมานุษยลึงค์ที่ถือว่าเป็นลึงค์ที่เกิดขึ้นจากการกระทำของมนุษย์ นอกจากนี้ยังมีการสร้างศิวลึงค์ 1,000 องค์บนภูเขาพนมกุเลน เพื่อให้ น้ำไหลผ่าน และเชื่อกันว่า น้ำที่ไหลผ่านศิวลึงค์ดังกล่าวแล้วเป็นน้ำที่ศักดิ์สิทธิ์

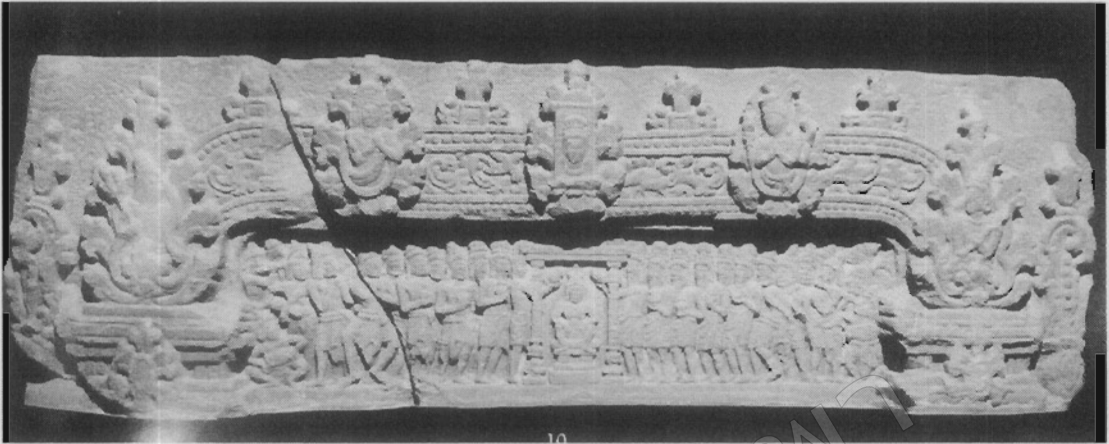
นอกจากศิวลึงค์ที่ทำจากศิลาแล้ว จารึกขอมยังกล่าวถึงศิวลึงค์ทอง รวมทั้งศิวลึงค์ที่ทำจากอัญมณีต่าง ๆ ซึ่งจารึกที่ปราสาทตาแก้วในสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 (พ.ศ.1545-1593) ได้กล่าวถึงศิวลึงค์ดีบุกสูง 3 ศอก ถือว่าเป็นศิวลึงค์โลหะที่สูงที่สุด

มุขลึงค์ในอาณาจักรขอมมีกล่าวอยู่เพียงครั้งเดียวในเศษจารึกที่พบที่นักตาสวายดัมบา สมัยก่อนเมืองพระนคร อย่างไรก็ตาม ก็ได้พบมุขลึงค์หลายชิ้นในกัมพูชา ซึ่งกำหนดอายุได้อยู่ในสมัยก่อนเมืองพระนครทั้งสิ้น มุขลึงค์เหล่านี้มีพระพักตร์พระศิวะปางมหาโยคีประกอบอยู่บนศิวลึงค์เพียงพระพักตร์เดียว นอกจากนี้จารึกขอมยังกล่าวถึงโกศทองหรือเงินที่มีผู้อุทิศถวายแด่พระศิวะ โกศเหล่านี้คงใช้ครอบศิวลึงค์ และมีพระพักตร์พระศิวะพักตร์เดียวหรือหลายพักตร์สลักอยู่

ภาพที่ 2-5 มุขลึงค์ รวพุทธศตวรรษที่ 12-13 พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติกรุงเทพมหานคร
กัมพูชา

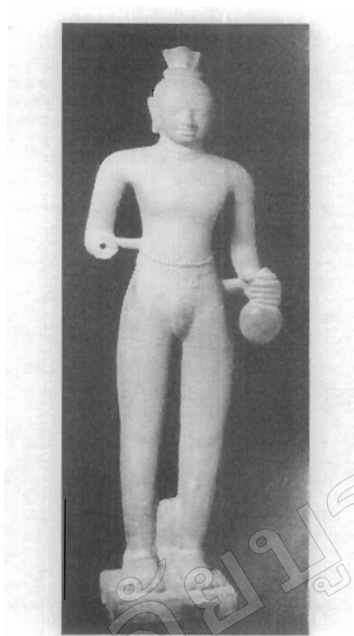
ในประเทศกัมพูชายังพบภาพสลักที่อยู่บนทับหลังวัดอังกนา รวพุทธศตวรรษที่ 13 ที่สลักเรื่องสิงโคทภวมูรติ เนื่องจากในภาพปรากฏคิวงลึงค์ที่มีเปลวไฟล้อมรอบ บนคิวงลึงค์ปรากฏพระพักตร์พระศิวะปางมหาโยคี ทางด้านขวามีพระพรหม 4 พักตร์และด้านซ้ายมีพระวิษณุ 4 กร แต่ละองค์กำลังยกกรทำท่าอัญชลี มีหงส์กำลังแสดงท่าบิน และหมู่ป่ากำลังขุดโคนคิวงลึงค์ นอกจากนี้ ในภาพสลักนูนต่ำที่ปราสาทบายนก็ยังพบภาพสิงโคทภวมูรติอีกด้วย โดยมีพระศิวะประทับนั่งอยู่ระหว่างพระพรหมและพระวิษณุ พระพรหมและพระวิษณุยกกรทำอัญชลี ด้านบนมีภาพหงส์กำลังบินและด้านล่างมีหมู่ป่ากำลังขุดดิน

ภาพที่ 2-6 ทับหลังวัดอังกฤษา เรื่องสิงโคทภวมูรติ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติกรุงเทพมหานคร
กัมพูชา

สัญลักษณ์อย่างหนึ่งของพระศิวะที่ปรากฏในกัมพูชาคือศิวบทหรือศิวบาท รวมทั้งตรีศูลและโคষบาท ศิวบาทนี้ปรากฏทั้งในจารึกและประติมากรรม ส่วนโคষบาทนั้นหมายถึงเท้าของโคณนที อันเป็นพาหนะของพระศิวะ โดยมีคติความเชื่อที่ว่าโคณนทีคือพระศิวะในรูปสัตว์ (หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, 2547, หน้า 38)

ในประเทศกัมพูชาสมัยก่อนเมืองพระนครพบเทวรูปพระศิวะจำนวนน้อย เช่น เทวรูปพระศิวะจากปราสาทตระพังพง พระศิวะปางมหาโยคีจากกำปางจามเกา พระศิวะจากพนมบาเก ประติมากรรมสำริดรูปอูมามเหศวรจากไพรแวง นอกจากนี้ยังมีจารึกที่สมโบรีไพรกุกบันทึกว่าพระเจ้าอิศานวรมันที่ 1 ได้ทรงสร้างเทวรูปพระศิวะนามว่านฤเตศวร และยังมีเทวรูปพระศิวะที่มีพระนามว่าประหลิตเตศวร โดยเทวาลัยหลังกลางของหมู่ใต้ที่สมโบรีไพรกุกได้สร้างขึ้นเพื่อถวายแด่พระศิวะปางนี้

ภาพที่ 2-7 พระศิวะ ราวพุทธศตวรรษที่ 12 พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติกรุงพนมเปญ ประเทศกัมพูชา

ในสมัยเมืองพระนคร เริ่มปรากฏเทวรูปพระศิวะมากขึ้น ปางหนึ่งที่ช่างขอมนิยมมากที่สุดปางหนึ่งคือปางอุมามเหศวร จารึกที่ปราสาทบันทายศรีได้บันทึกเรื่องการสร้างเทวรูปอุมามเหศวร และยังพบเทวรูปนั้นด้วย

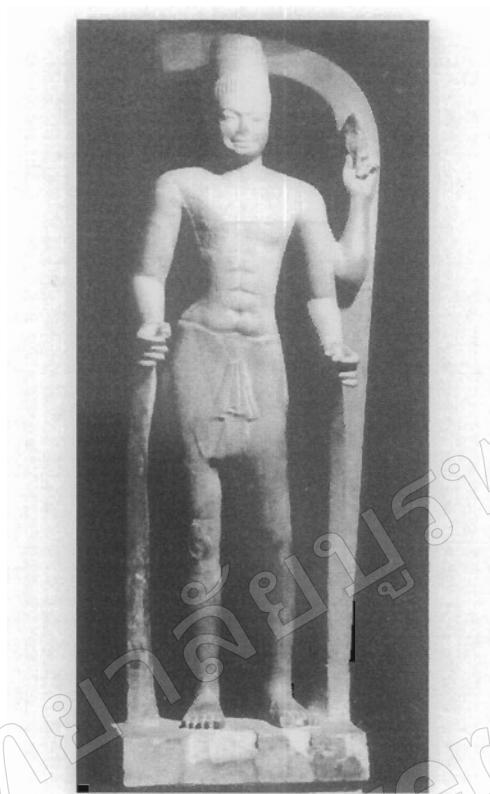

ภาพที่ 2-8 อุมามเหศวร ราวพุทธศตวรรษที่ 15 ศิลปะเขมร พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติกรุงพนมเปญ ประเทศกัมพูชา

จารึกของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ที่ปราสาทพระขรรค์ ณ กำปงสวายได้กล่าวสรรเสริญพระศิวนาฏราช จารึกอื่น ๆ ก็ได้กล่าวถึงการสร้างเทวรูปปางนี้ จารึกที่ปราสาทตาแก้วในสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 (พ.ศ.1545-1593) ได้กล่าวถึงพระนาฏเกศวร ผู้มี 10 กร ซึ่งก็คือศิวนาฏราชนั่นเอง จารึกจากพนมสันต์ก และปราสาทพระวิหารในสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ได้กล่าวถึงการสร้างเทวรูปศิวนาฏราชด้วยทองคำใน พ.ศ.1659 นอกจากนี้ยังพบรูปศิวนาฏราชตามภาพสลักนูนต่ำอีกเป็นจำนวนมาก เช่น ศิวนาฏราชที่มีพระพรหมกับพระวิษณุอยู่ในท่าอัญชลีที่ปราสาทบายนและปราสาทพระปิตุ (หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, 2547, หน้า 40)

ในกัมพูชายังปรากฏเทวรูปและจารึกที่กล่าวถึงพระหริหระคือปางที่พระศิวะและพระวิษณุรวมร่างเป็นหนึ่งเดียว ลักษณะดังกล่าวเป็นที่นิยมอย่างยิ่งในสมัยก่อนเมืองพระนคร และลดความนิยมลงบ้างในสมัยเมืองพระนคร จารึกที่ปราสาททากองสมัยพระเจ้าอินทรวรมันที่ 1 (พ.ศ.1420-1432) ได้กล่าวถึงการสร้างเทวรูปพระอิศานและพระศารังคินในองค์เดียวกัน และยังค้นพบเทวรูปดังกล่าวในปราสาททากอง ซึ่งก็คือพระหริหระนั่นเอง จารึกที่ปราสาทพนมเดียในสมัยพระเจ้ายโศวรมันที่ 1 (พ.ศ.1432-1443) ได้กล่าวถึงเทวาลัยของพระหริหระ จารึกที่ปราสาทโกมกุสในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 (พ.ศ.1511-1544) บันทึกไว้ว่าพราหมณ์ทิวากรภักฏจากเมืองมธุราในประเทศอินเดียได้สร้างเทวรูปพระหริหระ ในจารึกสดก๊กอภมบันทีกว่าสมัยพระเจ้าสุริยวรมัน ที่ 1 (พ.ศ. 1545-1593) พราหมณ์ทิวาจารย์ได้สร้างเทวรูปพระหริหระขึ้นที่ภักฏภูฏานะ นอกจากนี้ยังมีจารึกต่าง ๆ ที่กล่าวสรรเสริญพระหริหระ เช่น จารึกที่บาสิกและจารึกที่ปราสาทปักซีจำรงในสมัยพระเจ้าราเชนทรวรมัน (พ.ศ. 1487-1511) จารึกที่ปราสาทสังฆะในสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1

เทวรูปพระหริหระในกัมพูชาสร้างให้พระศิวะอยู่ทางซีกขวา พระวิษณุอยู่ทางซีกซ้าย พระศิวะทรงมุ่นมวยผมเป็นชฎา และพระวิษณุทรงสวมหมวกทรงกระบอ ก ด้านที่เป็นพระศิวะปรากฏพระเนตรที่ 3 ครึ่งพระเนตรกลางพระนลาฏและทัดพระจันทร์บนพระเกศา เทวรูปพระหริหระบางองค์ปรากฏพระเนตรที่ 3 เต็มพระเนตร อาวุธต่าง ๆ ของพระหริหระก็มีแตกต่างกันออกไป เช่น บางองค์ด้านพระศิวะอาจทรงถือตรีศูลหรือลูกประคำ ส่วนด้านพระวิษณุมักทรงถือจักรหรือคทา

ภาพที่ 2-9 พระหริหระ ราวพุทธศตวรรษที่ 12 พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติกรุงเทพมหานคร
กัมพูชา

พระนามของกษัตริย์ในอาณาจักรขอมโบราณ ก็ยังปรากฏพระนามพระศิวะอีกด้วย ซึ่งสามารถเรียงลำดับได้ดังนี้ (หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, 2539, หน้า 415-417)

1. พระเจ้ารุทรวรมัน (ราว พ.ศ.1057-1100)
2. พระเจ้าภววรมันที่ 1 (พ.ศ.1141)
3. พระเจ้ามเหศวรวรมัน (ราว พ.ศ.1150-1159)
4. พระเจ้าอโศกวรมันที่ 1 (ราว พ.ศ.1159-1180)
5. พระเจ้าภววรมันที่ 2 (พ.ศ.1182)
6. พระเจ้าชัยวรมันที่ 2 (พ.ศ.1345-1393) มีพระนามเมื่อสิ้นพระชนม์ว่าปรเมศวร
7. พระเจ้าอินทรวรมันที่ 1 (พ.ศ.1420-1432) มีพระนามเมื่อสิ้นพระชนม์ว่าอิศวรโลก
8. พระเจ้ายโสวรมันที่ 1 (พ.ศ.1432-1443) มีพระนามเมื่อสิ้นพระชนม์ว่าบรมศิวโลก
9. พระเจ้าहरวรมันที่ 1 (ราว พ.ศ.1443-1456) มีพระนามเมื่อสิ้นพระชนม์ว่ารุทรโลก
10. พระเจ้าอโศกวรมันที่ 2 (พ.ศ.1468) มีพระนามเมื่อสิ้นพระชนม์ว่าบรมรุทรโลก

11. พระเจ้าชัยวรมันที่ 4 (พ.ศ.1471-1487) มีพระนามเมื่อสิ้นพระชนม์ว่าบรมศิวบท
12. พระเจ้าราเชนทรวรมัน (พ.ศ.1487-1511) มีพระนามเมื่อสิ้นพระชนม์ว่าศิวโลก
13. พระเจ้าหรรษวรมันที่ 3 (พ.ศ.1609-1623) มีพระนามเมื่อสิ้นพระชนม์ว่าสทศศิวบท
14. พระเจ้าชัยวรมันที่ 8 (พ.ศ.1786-1838) มีพระนามเมื่อสิ้นพระชนม์ว่าปรเมศวรบท
15. พระเจ้าชัยวรมันปรเมศวร (พ.ศ.1870)

จากรูปแบบและคติความเชื่อพระศิวะในประเทศกัมพูชา เห็นได้ว่าได้รับอิทธิพลจากอินเดียโดยตรง ซึ่งคติความเชื่อสำคัญประการหนึ่งเกี่ยวกับพระศิวะในอาณาจักรขอมโบราณคือ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นสมมติเทพ ทั้งนี้ พระศิวะก็เป็นเทพสำคัญที่เชื่อกันว่าเป็นเทพที่อวดารมาเป็นพระมหากษัตริย์ปกครองแผ่นดิน พระมหากษัตริย์ในอาณาจักรขอมโบราณหลายพระองค์ยังใช้พระนามของพระศิวะเป็นพระนามของตนเอง อันเป็นการสะท้อนให้เห็นชัดเจนยิ่งขึ้นเกี่ยวกับความเป็นสมมติเทพของพระมหากษัตริย์ในอาณาจักรขอมโบราณ การรักษาศิวลึงค์หรือเทวรูปพระศิวะเป็นหน้าที่ของพราหมณ์โดยเฉพาะ รวมถึงการสร้างศิวลึงค์ร่วมกับฐานันท์ที่เป็นสัญลักษณ์แห่งการกำเนิด ซึ่งถูกตีความเชื่อมโยงกับความอุดมสมบูรณ์ในการเพาะปลูก และการสร้างศิวลึงค์ในอาณาจักรขอมโบราณยังนิยมสร้างบนภูเขา ทั้งที่เป็นภูเขาธรรมชาติหรือภูเขาจำลอง เนื่องจากเชื่อว่าพระศิวะทรงมีวิมานอยู่บนเขาไกรลาส อันเป็นคติความเชื่อพระศิวะที่ได้รับอิทธิพลมาจากอินเดีย และเริ่มมีพัฒนาการทางด้านรูปแบบและคติความเชื่อตามความนิยมของตนเองในเวลาต่อมา ซึ่งรูปแบบและคติความเชื่อพระศิวะสมัยขอมโบราณได้ส่งต่อมายังสมัยสุโขทัยและอยุธยาอีกด้วย

รูปเคารพและคติความเชื่อพระศิวะในอินโดนีเซีย

ประเทศอินโดนีเซียเป็นอีกประเทศหนึ่งที่ได้รับอิทธิพลทางศาสนาและศิลปกรรมจากอินเดีย ซึ่งเจริญอยู่ในเกาะชวาภาคกลางราว พ.ศ. 1200-1470 และในเกาะชวาภาคตะวันออกราวพุทธศตวรรษที่ 15-21 ซึ่งในเกาะชวามีทั้งพุทธศาสนาและศาสนาฮินดูเจริญอยู่ควบคู่กัน และยังปรากฏการนับถือพระศิวะจากหลักฐานทางโบราณคดีต่าง ๆ ดังนี้

จันทิโลโลจงกรังหรือปรัมบะนัน เป็นเทวาลัย 3 หลังที่สร้างขึ้นเพื่อถวายแด่เทพเจ้า 3 องค์คือ พระพรหม พระวิษณุ และพระศิวะ โดยเทวาลัยองค์กลางเป็นเทวาลัยที่มีขนาดใหญ่ที่สุด ซึ่งเป็นเทวาลัยของพระศิวะ สร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 15 ในเทวาลัยห้องกลางได้ปรากฏเทวรูปพระศิวะ ทรงมี 4 กร ถือลูกประคำและแผ่นพระหัตถ์ด้านหลัง มีตรีศูลสลักอยู่เหนือแผ่นเบื้องหลังทางขวา ศิราภรณ์ประดับด้วยหูกะโหลกและทรงทัดพระจันทร์บนพระเกศา มีสังวาลเป็นนาค

พระหัตถ์ขวายกขึ้นเหนือพระอุระ พระหัตถ์ซ้ายอาจถือดอกบัว เทวรูปนี้สูง 3 เมตร ตัวฐานสูง 1 เมตร (หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, 2545, หน้า 118) รวมถึงทวารบาล 2 ตนที่สลักอยู่บนหน้าห้องที่ประดิษฐานเทวรูปพระศิวะคือมหากาลและนนทิสวร ถือกันว่าเป็นภาคหนึ่งของพระศิวะ ห้องเล็กด้านทิศใต้ปรากฏเทวรูปพระศิวะปางมหาโยคี ด้านนอกของผนังรอบลานทักษิณชั้นบนปรากฏภาพการพ้อนรำของพระศิวะ 62 ท่าตามคัมภีร์นาฏศาสตร์ของอินเดีย รอบฐานชั้นบนของเทวาลัยปรากฏภาพเทพประจำทิศ ซึ่งหนึ่งในนั้นก็คือพระอิศาน ซึ่งเป็นปางหนึ่งของพระศิวะ นอกจากนี้ที่จันทิสาหรืซึ่งตั้งอยู่ไม่ไกลจากจันทิโลโจจงกรัง ได้พบศิวลึงค์พร้อมฐานโยนีอีกด้วย

บนที่ราบสูงเดียวของเกาะชวามาคกลางได้พบเทวรูปพระศิวะทรงโคนนทิสลาและยังพบเทวรูปพระศิวะขนาดเล็กที่ทำจากทองบริเวณเคมูรหีซึ่งอยู่ไม่ห่างจากที่ราบสูงเดียยนัก มีศิลปะคล้ายกับศิลปะอินเดียได้ กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 13-15 (หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, 2545, หน้า 106)

ในพิพิธภัณฑสถานจาร์ตา ได้เก็บรักษาเทวรูปพระศิวะปางมหาเทพอยู่บนหน้าโคนนทิสลาที่พบจากจันทิบานัน ซึ่งตั้งอยู่ในเกาะชวามาคกลางไม่ห่างจากบรูพุทโธนัก รวมถึงยังพบเทวรูปพระศิวะปางมหาโยคีจากที่เดียวกันนั้น กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 15

ที่แม่น้ำวาดัส ใกล้กับเมืองเตคัลในเกาะชวามาคกลาง ได้พบเทวรูปพระศิวะปางมหาเทพลัาริดฝั่งทอง พระหัตถ์ซ้ายบนทรงถือหม้อน้ำมนต์ พระหัตถ์ซ้ายด้านล่างทรงถือแผ่น ได้รับอิทธิพลจากศิลปะปาละในอินเดียภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, 2545, หน้า 132)

ที่จันทิสิงหาสำหรับในเกาะชวามาคตะวันออก กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 19 ได้พบศิวลึงค์ และยังพบเทวรูปพระศิวะปางมหาโยคี รวมทั้งรูปพระนนทิสวรและมหากาลอยู่ในซุ้มทวารบาล 2 ข้างด้านทางเข้าทิศตะวันตก ตัวเทวาลัยจันทิสิงหาสำหรับมีรูปร่างคล้ายกับศิวลึงค์ นอกจากนี้ยังพบเทวรูปไภรวะอีกด้วย ประทับอยู่เหนือสุนัข ทรงเปลือยพระองค์ยกเว้นเครื่องอาภรณ์ที่ประดับจากกะโหลกมนุษย์ มีสายกระดิ่งรัดอยู่รอบบั้นพระองค์ ทรงถือดาบ ตรีศูล กลองบัณเฑาะว์ และภาชนะทำด้วยกะโหลก เทวรูปนี้ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ในพิพิธภัณฑสถานเมืองเลเดน ประเทศเนเธอร์แลนด์ (หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, 2545, หน้า 176, 259)

ภาพที่ 2-10 เทวรูปไภรวะ ราวพุทธศตวรรษที่ 19 ศิลปะชวาตะวันตก พิพิธภัณฑสถานเมืองเลเดน ประเทศเนเธอร์แลนด์

ที่จันทิกิดาลในเกาะชวาภาคตะวันตก ได้พบเทวรูปพระศิวะ กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 18-19 ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ในพิพิธภัณฑสถานเมืองอัมสเตอร์ดัม ประเทศเนเธอร์แลนด์ พระหัตถ์ขวาด้านหลังทรงถือลูกประคำ พระหัตถ์ซ้ายด้านหลังทรงถือแล้ พระหัตถ์ขวามือว่างอยู่เหนือพระหัตถ์ซ้ายและยกพระอังคุขึ้นข้างบน (หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, 2545, หน้า 248)

ภาพที่ 2-11 เทวรูปพระศิวะ ราวพุทธศตวรรษที่ 18-19 ศิลปะชาวตะวันตก พิพิธภัณฑสถาน
เมืองอัมสเตอร์ดัม ประเทศเนเธอร์แลนด์

ได้ค้นพบเทวรูปพระศิวะ ศิลปะชาวภาคตะวันตกจากเมืองมอดโซการ์ตา กำหนดอายุ
ได้ราวพุทธศตวรรษที่ 19-21 พระหัตถ์ด้านหน้าทั้งสองข้างทรงถือดอกไม้วีระ มีประภาณวลล้อมรอบ
อยู่โดยรอบ พระหัตถ์ด้านหลังทรงถือแล้กับลูกประคำ ไม่มีหวักะโลกและจันทรเสี้ยวประดับอยู่
เหนือมงกุฏ

ที่เมืองเบตเจง เกาะบาห์ลี มีเทวรูปพระศิวะ 4 กาย กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่
19-21 สลักจากหินภูเขาไฟ สูง 37 เซนติเมตร เป็นเทวรูปที่สวมหน้ากาก ทำท่าพ่อนรำ ซึ่งหมายถึง
การปลดปล่อยวิญญาณของผู้ตายให้เป็นอิสระ (หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, 2545, หน้า 290)

ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร มีเทวรูปพระศิวะปางมหาฤๅษี พระวรกายอ้วน
มีพระมัสสุพระหัตถ์ทรงถือหม้อน้ำ สวมสายยัชโญปวีต มีบุคคลนั่งอยู่ข้างพระบาททั้ง 2 ข้าง เทวรูป
พระศิวะ ทรงสวมเครื่องประดับ ทรงคล้องสังวาล มีตรีศูลอยู่ด้านขวา จากเกาะชาวภาคกลาง กำหนด
อายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 14-15 และเทวรูปพระศิวะคู่กับพระอุมา ทรงมี 4 กร พระหัตถ์ขวาด้านหลัง
ทรงถือประคำ พระหัตถ์ซ้ายด้านหลังทรงถือแล้ สวมสังวาล จากเกาะชาวภาคตะวันตก กำหนดอายุ
ได้ราวพุทธศตวรรษที่ 16-17 ซึ่งรัฐบาลเนเธอร์แลนด์ได้มอบให้กับรัฐบาลไทยเมื่อ พ.ศ. 2470

ภาพที่ 2-12 พระอัครตยะ (พระคิระปางมหาฤๅษี) ศิลปะชวาภาคกลาง ราวพุทธศตวรรษที่ 14-15
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ภาพที่ 2-13 พระคิระ ศิลปะชวาภาคกลาง ราวพุทธศตวรรษที่ 14-15 พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ
พระนคร

ภาพที่ 2-14 พระศิวนะ (องค์ซ้าย) ศิลปะชวาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ราวพุทธศตวรรษที่ 16-17
พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร

ในส่วนของการศึกษาความเชื่อพระศิวนะในอินโดนีเซียสมัยโบราณ พบว่าการสร้างเทวรูปพระศิวนะทั้งในเกาะชวาภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นการสร้างเพื่ออุทิศแด่ผู้ตาย โดยเฉพาะพระมหากษัตริย์ เช่น เทวรูปพระศิวนะที่จังหวัดโลโลงกรังที่สร้างอุทิศแด่พระเจ้าบาลีตุง กษัตริย์องค์สุดท้ายในสมัยชวาภาคกลาง (ราว พ.ศ. 1470) เทวรูปพระศิวนะที่จังหวัดกิดาล ที่แสดงพระหัตถ์ขวาด้านหน้าอยู่เหนือพระหัตถ์ซ้ายและยกพระอังคัส ซึ่งเชื่อกันว่าทำดังกล่าวเป็นท่าที่แสดงถึงการอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ตาย (หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, 2549, หน้า 248) เทวรูปไภรวะที่จังหวัดสิงหาสำหรับที่สร้างขึ้นเพื่ออุทิศแด่พระเจ้ากฤตนคร กษัตริย์องค์สุดท้ายแห่งราชวงศ์สิงหาสำหรับ หรือพระเจ้าอาทิตย์วรมันแห่งเกาะสุมาตราพระองค์ใดพระองค์หนึ่งก็เป็นได้ (หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, 2549, หน้า 259)

นอกจากนี้ ชาวอินโดนีเซียสมัยโบราณยังนับถือพระศิวนะในฐานะคุรุ โดยมีพระนามว่า ภัทรคุรุ และยังมีพระนามอื่น ๆ ที่เรียกกันในเฉพาะอินโดนีเซีย เช่น หยัง ชัคทันต์ (เจ้าแห่งจักรวาล) และ สัณ หยัง คีร์นันต์ (เจ้าแห่งภูเขา) (Suryo, 2000)

รูปเคารพและคติความเชื่อพระศิวะในเวียดนาม

พื้นที่ทางตอนใต้ของเวียดนามในอดีต เป็นพื้นที่ของอาณาจักรจามปา ซึ่งได้รับอิทธิพลคติความเชื่อในศาสนาฮินดูจากอินเดีย ผู้คนในอาณาจักรจามปา โดยเฉพาะชนชั้นสูงได้ยอมรับนับถือศาสนาฮินดูไศวนิกาย โดยมีความเชื่อว่าพระศิวะเป็นคุ้มครองและปกป้องแผ่นดินจามปาให้มีอายุยืนนาน (Guillon, 2001, p. 36) ในอาณาจักรจามปายังพบรูปเคารพและประติมากรรมที่เกี่ยวข้องกับพระศิวะ ดังนี้

ที่กลุ่มปราสาทมิเซิน C1 ปรากฏประติมากรรมภาพสลักนูนต่ำศิวนาฏราช สร้างจากหินทราย กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 13 ศิลปะแบบมิเซิน E1 ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ในพิพิธภัณฑสถานดานัง ประเทศเวียดนาม และยังพบเทวรูปพระศิวะ สร้างจากหินทราย กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 13 ศิลปะแบบมิเซิน E1 ซึ่งประติมากรรมในศิลปะแบบมิเซิน E1 มีความใกล้เคียงกับศิลปะทวารวดีและศิลปะชวา ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะอินเดียได้ (Guillon, 2001, p. 33) นอกจากนี้ ยังพบศิวลึงค์พร้อมฐานโยนีหลายชิ้นที่กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 12-13 และถูกจัดให้อยู่ในศิลปะมิเซิน E1 (Hubert, 2005, pp. 52-53)

ภาพที่ 2-15 ประติมากรรมภาพสลักนูนต่ำศิวนาฏราช ราวพุทธศตวรรษที่ 13 พิพิธภัณฑสถานดานัง ประเทศเวียดนาม

ที่หมู่บ้านนัมเกียบ ในจังหวัดกวังตริ อยู่ทางเหนือของเมืองเว้ ได้ค้นพบประติมากรรมภาพสลักนูนต่ำพระศิวะ 10 กร กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 16 ศิลปะแบบดงเดื่อง มีพระเนตรที่ 3 อยู่บนพระนลาฏ (Guillon, 2001, p. 106)

ภาพที่ 2-16 ศิวนาฏราช 10 กร รวพุทธศตวรรษที่ 16 ศิลปะดงเดื่อง หมู่บ้านนัมเกียบ

ที่แหล่งโบราณสถานฟองเล ยังพบประติมากรรมภาพสลักนูนต่ำศิวนาฏราช 16 กร กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 15 ศิลปะดงเดื่อง รอบพระศิวะมีสาวกประนมมือบูชาเป็นจำนวนมาก (Guillon, 2001, p. 107)

ภาพที่ 2-17 ศิวนาฏราช 16 กร รวพุทธศตวรรษที่ 15 ศิลปะดงเดื่อง แหล่งโบราณสถานฟองเล

ที่แหล่งโบราณสถานตราแก้ว พบศิวลึงค์พร้อมฐานโยนี 2 ชิ้น กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 15 ศิลปะตราแก้ว ไม่ปรากฏส่วนวิษณุภาคและพรมภาค จึงสันนิษฐานว่าได้อิทธิพลมาจากอินเดียโดยตรง (Guillon, 2001, p. 110) รวมถึงยังพบศิวลึงค์พร้อมฐานโยนี 1 ชิ้น โดยส่วนรุทรภาคปรากฏรูปเปลวไฟนอกจากนี้ยังพบภาพสลักนูนต่ำศิวนาฏราช กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 15 ศิลปะตราแก้ว มี 4 กร ทำจากหินทราย ทรงร่ายรำบนดอกบัว (Guillon, 2001, p. 120)

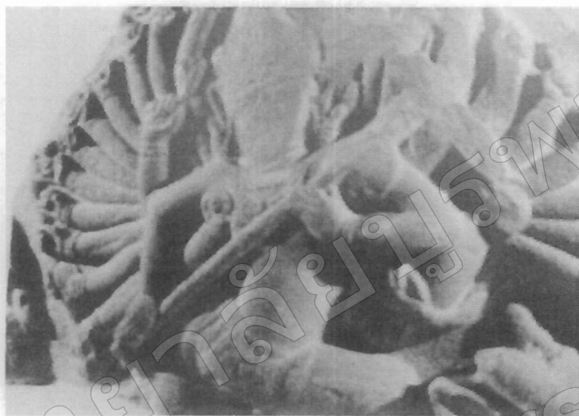

ภาพที่ 2-18 ศิวลึงค์พร้อมฐานโยนี ราวพุทธศตวรรษที่ 15 ศิลปะตราแก้ว แหล่งโบราณสถานตราแก้ว

ภาพที่ 2-19 ศิวนาฏราช ราวพุทธศตวรรษที่ 15 ศิลปะตราแก้ว แหล่งโบราณสถานตราแก้ว

ที่ปราสาทขวงมี พบประติมากรรมภาพสลักนูนต่ำศิวนาฏราช 28 กร ทรงโคนนทิก กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 15 ศิลปะตราเกี่ยว ในพระหัตถ์ทรงถือวีณา (เครื่องดนตรีประเภทเครื่องสายของอินเดีย) ซึ่งในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ พบประติมากรรมรูปแบบนี้เพียงชิ้นเดียวที่เวียดนามเท่านั้น (Guillon, 2001, p. 116)

ภาพที่ 2-20 ศิวนาฏราช 28 กร ราวพุทธศตวรรษที่ 15 ศิลปะตราเกี่ยว ปราสาทขวงมี

ในแหล่งโบราณสถานถาป๋าม พบเทวรูปพระศิวะ 4 กร ศิลปะถาป๋าม กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 16 ทรงคล้องสังวาลรูปนาค (Guillon, 2001, p. 139) นอกจากนี้ ยังพบประติมากรรมศิวนาฏราช 4 กร ศิลปะถาป๋าม กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 16 มีพระเนตรที่ 3 มีพระฉันทร์เป็นปิ่นปักพระเกศา พระหัตถ์ขวาทรงถือพระขรรค์ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายหน้าทรงถือตรีศูล (Guillon, 2001, p. 142)

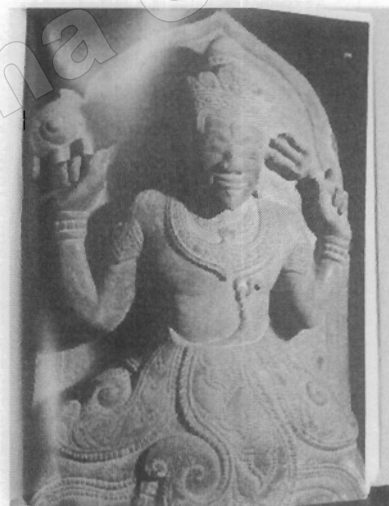

ภาพที่ 2-21 เทวรูปพระศิวะ ราวพุทธศตวรรษที่ 16 ศิลปะถาป๋าม แหล่งโบราณสถานถาป๋าม

ภาพที่ 2-22 เทวรูปพระศิวะ ราวพุทธศตวรรษที่ 16 ศิลปะถ้ำปาม แหล่งโบราณสถานถ้ำปาม

ที่แหล่งโบราณสถานยางมูม พบเทวรูปพระศิวะ กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 20 ศิลปะยางมูม มีพระเนตรที่ 3 พระหัตถ์ซ้ายทรงถือตรีศูล ส่วนพระหัตถ์ขวาทรงถือขอลับช้าง (Guillon, 2001, pp. 164-165)

ภาพที่ 2-23 เทวรูปพระศิวะ ราวพุทธศตวรรษที่ 20 ศิลปะยางมูม แหล่งโบราณสถานยางมูม

ยังปรากฏเศียรพระศิวะที่ทำจากโลหะต่าง ๆ เช่น เงิน สำริด หรือทองคำ เริ่มพบหลักฐานตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 14 บางชิ้นเป็นชิ้นส่วนที่สามารถประกอบเข้ากับคิวงิ้งค์ได้ (Hubert, 2005, p. 84)

ภาพที่ 2-24 เศียรพระศิวะเงิน รวบรวมพุทธศตวรรษที่ 14

ภาพที่ 2-25 เศียรพระศิวะเงินที่ประกอบเข้ากับศิวลึงค์ รวบรวมพุทธศตวรรษที่ 14

พระนามของพระมหากษัตริย์แห่งอาณาจักรจามปาหลายพระองค์ ได้ปรากฏพระนามของพระศิวะด้วย ดังนี้ (Majumdar, 1985, p. 184)

1. พระเจ้าภัทรวรมัน พ้องกับพระนามพระศิวะว่า ภัทรเรศวร
2. พระเจ้าสามภูวรมัน พ้องกับพระนามพระศิวะว่า สามภู-ภัทรเรศวร
3. วิกรนตะวรมัน พ้องกับพระนามพระศิวะว่า วิกรนตะรุทร

จากหลักฐานกลุ่มประติมากรรม พบว่าอาณาจักรจามปา มักนิยมสร้างประติมากรรม พระศิวกะปางนาฏราชและศิวลึงค์ ซึ่งอาจแสดงให้เห็นว่าผู้คนในอาณาจักรจามปามีคติความเชื่อ ว่าพระศิวกะทรงเป็นผู้สร้างสรรค์ทุกสรรพสิ่ง เนื่องจากศิวนาฏราชเป็นสัญลักษณ์ทางปรัชญาที่สะท้อน ว่าการร่ายรำของพระศิวกะคือการสร้างและการเคลื่อนไหวของจักรวาล ส่วนศิวลึงค์กับฐานโยนก็ถือเป็นสัญลักษณ์แห่งการกำเนิดของสรรพสิ่งทั้งปวง ทั้งนี้ ในอาณาจักรจามปายังมีการตั้งชื่อ พระมหากษัตริย์ให้พ้องกับพระนามของพระศิวกะ อันหมายถึงการที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็น สมมติเทพ

จากเนื้อหาดังกล่าว เห็นได้ว่าอาณาจักรในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ต่างรับ ศาสนาฮินดูไศวนิกายมาเป็นความเชื่อของตน ทั้งนี้ ในแต่ละอาณาจักรต่างก็เลือกรับและปรับ ปรัชญา การสร้างประติมากรรม และคติความเชื่อเกี่ยวกับพระศิวกะจากอินเดียตามความนิยมของ ตน ซึ่งในเวลาต่อมา บางพื้นที่ก็ได้มีคติความเชื่อใหม่เข้ามาแทนที่คติความเชื่อเรื่องพระศิวกะ เช่น ในบริเวณเวียดนามใต้และอินโดนีเซีย ได้มีศาสนาอิสลามเข้ามามีอิทธิพลแทนที่ศาสนาฮินดู ส่วน กัมพูชาก็มีพุทธศาสนาเข้ามามีอิทธิพลเหนือศาสนาฮินดูหลังจากพุทธศตวรรษที่ 18

อย่างไรก็ตาม คติความเชื่อเกี่ยวกับพระศิวกะก็ยังคงหลงเหลือและสืบทอดเรื่อยมาจนถึง ปัจจุบันอยู่บ้าง เช่น ในพื้นที่ที่ได้รับวัฒนธรรมขวาก็มีคติความเชื่อเกี่ยวกับกริช อันถือเป็นเครื่องราง ของขลังในไศวนิกาย โดยถือกันว่ากริชเป็นตัวแทนของพระศิวกะ ตัวด้ามกริชก็มักทำเป็นรูปทรง คล้ายศิวลึงค์ มีลายกริชเป็นรูปโยน อันเป็นสัญลักษณ์แทนพระอุมา (สุริวงค์ พงศ์ไพบุลย์, สมบูรณ์ ธารนุช และพิชัย แก้วขาว, 2543, หน้า 81) หรือในเกาะบาหลิในปัจจุบัน ก็ยังคงมีการแสดงที่ใช้ กริชเป็นสัญลักษณ์ในการขับไล่สิ่งชั่วร้าย

นอกจากนี้ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 ได้มีชาวอินเดียที่นับถือศาสนาฮินดูนิกายต่าง ๆ อพยพเข้ามาอยู่ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และได้สร้างเทวาลัยขึ้นเพื่อประกอบพิธีกรรม ซึ่งเทวาลัยดังกล่าวก็มีเทวาลัยในไศวนิกายด้วย เช่น ในประเทศสิงคโปร์ มีเทวาลัยศรีศิวะทุรคา ใน ประเทศมาเลเซีย มีเทวาลัยศรีมหาอีศวร เป็นต้น